

Slovenke na tržištu rada – povijesna perspektiva

SABINA ŽNIDARŠIĆ ŽAGAR

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične studije, Koper, Republika Slovenija

Visoka radna aktivnost žena u Sloveniji (Kranjska, Dravska banovina, SR Slovenija, Republika Slovenija) je, kako na području i u vrijeme Austro-Ugarske, Kraljevine Jugoslavije, SFRJ tako i u sklopu europske integracije tj. EU, usporediva posebnost. Uz to treba naglasiti da su u nas žene inače češće djelovale u svijetu mjerljivog rada, nego što je to značajka drugih usporedivih prostora, ali da su to ipak radile na posebne načine. Iako su u nas žene stupile na tržište rada u isto vrijeme kao i muškarci, za njih su vrijedila drukčija pravila, pa su i posljedice prijelaza na kapitalističke načine stjecanja drukčije. Za ženski rad na tržištu plaćenog rada možemo oblikovati tri aksioma koji imaju zbog svoje stereotipne ustrajnosti još i danas negativne učinke na položaj žena u svijetu mjerljivoga rada: 1. žene su za jednak rad plaćene manje nego muškarci; 2. zanimanja koja se feminiziraju gube na društvenoj moći i 3. još uvijek ustraje podjela na muška i žena zanimanja.

Ključne riječi: žene, rad, tržište rada, ženska zanimanja, feminizacija, Kranjska, Republika Slovenija, Österreichische Statistik, Berufsstatistik, privređivanje, privredljivost, aktivnost.

U Republici Sloveniji (RS) žene predstavljaju gotovo pola, preciznije 48 posto svih zaposlenih osoba, što je više od europskoga prosjeka. Od svih žena radno je aktivnih 49,5 posto, što je ponovno više od prosjeka koji inače dostižu države članice EU-a. Dakle, posebnost zapošljavanja žena na slovenskom tržištu rada je i njihova velika radna participacija, kao i izrazita intenzivnost: golema većina, 92 posto radno aktivnih žena, radi puno radno vrijeme. Podaci za države članice pokazuju da Danska, Finska (57,1 posto), Nizozemska (54,1 posto), Švedska (54,9 posto) i Ujedinjeno Kraljevstvo (52,7 posto) premašuju RS prema udjelu radno aktivnih žena, ali da je u tim državama iznadprosječan udio radno aktivnih žena koje rade skraćeno radno vrijeme, što za RS nipošto nije karakteristično.¹ Visoka i intenzivna radna participacija žena u svijetu mjerljivog rada u spomenutom prostoru je već tradicionalna karakteristika i komparativna povijesna posebnost. No, aktualni položaj žena na tržištu rada u

¹ Statistični ured Republike Slovenije (2005): Statistični portret Slovenije u EU. Ljubljana. Statistični ured Republike Slovenije.

mногоčemu je posljedica upravo povijesnih događaja u vremenu kad su žene (i muškarci) masovnije tek ulazile na tržište. Posebnosti gospodarskoga i društvenoga razvoja u drugoj polovici 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća, preoblikovanje, potvrđivanje i uključivanje stereotipova vezanih uz spol u ponovno oblikovane društvene dogovore, predstavljali su izvore za vrednovanje ženskog rada. Mnogi od tih čimbenika ustraju još i danas unatoč bitnim promjenama.

Tako u prošlosti, kao i danas, žene čine većinu slovenskog stanovništva, ali to nikako nije slovenska posebnost. Mala brojčana prednost žena u stanovništvu trend je u spomenutim godinama i u drugim, prije svega zapadnim i srednjoeuropskim državama. To možemo pripisati značajnim promjenama tog vremena: 1. većoj prostornoj mobilnosti stanovništva, migracijama i iseljavanju, gdje se udio muškaraca povećava u skladu s geografskim i vremenskim daljinama; 2. značajnom padu smrtnosti žena u rodnoj dobi jer je na područjima, gdje je ostala maternalna smrtnost visoka, udio žena među stanovništvom bio (i jest) bitno niži; 3. produženju očekivanoga životnog doba cjelokupnog stanovništva, a napose žena; 4. važnim međukulturnim razlikama s obzirom na vrednovanja spolova.²

² Zapadnoeuropske i srednjoeuropske države iskazuju, barem od 18. stoljeća nadalje, dakle od razdoblja za koje imamo relativno redovite i vjerodostojne popise stanovništva, stalni višak žena među stanovništvom. Slično stanje, više žena nego muškaraca, ubrzo je uspostavljeno i među europskim doseljenicima u Sjedinjene Američke Države. Na drugoj strani uglavnom su istočne i jugoistočne europske države (Rusija, Balkan, Italija, na sjeveru Irska) koje pokazuju u popisima neprestani višak muškaraca. U Srbiji se, primjerice, taj odnos počeo mijenjati i približavati srednjoeuropskomu razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. U vrijeme socijalističke Jugoslavije u Makedoniji, na Kosovu i u Metohiji još se sačuvao stari odnos među spolovima s većinom muškaraca. Najveći višak žena u vrijeme socijalizma u Jugoslaviji imale su Slovenija i Hrvatska. Još uvijek ostaje otvoreno pitanje zašto su neke kulture "uspješnije" u preživljavanju dječaka od drugih. Naime, zanimljivo je da podaci o odnosima među novorođenima pokazuju blagu premoć dječaka: u prosjeku se rodi više dječaka nego djevojčica (105 dječaka na 100 djevojčica). Međutim, broj muškaraca počinje padati uskoro nakon rođenja. Smrtnost je češća u muškaraca u svim starosnim skupinama, uključujući i dojenčad i malu djecu. Neke autorice, primjerice S. B. ANDERSON i P. J. ZINSER, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, vol. II. London, Penguin Book, taj su povijesni podatak pripisale "manjoj naklonjenosti industrijskih društava dječacima". Međutim, njihova ocjena vjerojatno je površna. No, svakako najnoviji statistički podaci visoko razvijenih država (uključujući Sloveniju) pokazuju veći udio muškaraca među cjelokupnim stanovništvom, što, vjerojatno, možemo pripisati učinkovitijoj medicini. Prema svemu sudeći, u vezi s brojčanim odnosom između muškaraca i žena odgovore treba tražiti u usporedivim populacijama različitih sredina u prošlosti kako u utjecaju visoke (i tijekom vremena promjenljive) maternalne smrtnosti, tako i u razlikama među vrijednosnim sustavima zapadne, srednje, istočne i jugoistočne Europe. U izrazito patrijarhalno organiziranim društvima i zajednicama (primjerice srpska zadruga i židovska zajednica) muški potomci imaju drukčiju vrijednost i značenje nego žene (to se ne može razumjeti u smislu hijerarhično organizirane suprotnosti bolji - slabiji). Tako je posve moguće da u pojedinačnim popisima stanovništva gospodar na pitanje koliko djece ima, jednostavno nije spomenuo kćerke. U nekim neeuropskim kulturama nekad je, a ponegdje i danas, na manji udio žena među stanovništvom značajno utjecala i praksa čedomorstva (danas i praksa 'selektivnih' abortusa) koji su bili neprimjerno češći kad je riječ o djevojčicama, nego o dječacima. Vidi i: R. A. WAGNER, *Children and Change in Orošac, 1870-1975: A Serbian Perspective on Fertility Decline*, University of Massachusetts, 1992.; N. M. TODOROVA, *Balkan Family Structure and the European Pattern*. The American University Press, 1990.; A. FERRIN WEBER, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century, A Study in Statistics*, New York, Cornell University Press, 1965.

TABLICA 1.: Udio žena među stanovništvom od 1880. do 2005. (%)³

godina	1880.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2005.
%	51,2	51,3	51,3	52,3	51,8	53,1	52,1	51,6	51,4	51,5	51,6	51

Usporediva posebnost slovenskog prostora u posljednjem stoljeću i pol za sigurno je iznadprosječan udio žena među privređujućim ili aktivnim stanovništvom svih dotadašnjih država.

TABLICA 2.: Udio privređujućeg/aktivnog stanovništva po spolu (%)⁴

udio /godina	muškarci	žene	ukupno
1880.	57	43	100
1890.	50,4	49,6	100
1910.	50,8	49,2	100 ⁵
1921.	59,6	40,4	100
1931.	60,4	39,6 ⁶	100 ⁷
1961.	59,1	40,9	100
1981.	53,9	46,1	100
1991.	53,3	46,7	100
1998.	53,7	46,3	100
2007. (1. četvrtina)	54,6	45,4	100

³ Za razdoblje Austro-Ugarske: Österreichische Statistik, Bevölkerungsbewegung za godine 1888-1911, Beč; za razdoblje Kraljevine Jugoslavije: Popisi stanovništva za 1921. i 1931., Opšta državna statistika, Državna štampa, Sarajevo; za razdoblje SFRJ: Statistični godišnjak za godine 1948., 1961., 1971., 1981., Državni statistički urad, Beograd; za razdoblje Republike Slovenije: Statistično poročilo za godine 1991-2001, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, i www.stat.si (2007-09): http://www.stat.si/letopisi/index_letopisi.asp.

⁴ *Isto.*

⁵ Austrijski prosjeci su niži. Godine 1890. bilo je od svih privređujućih u državi 42,9% žena, a 1910. godine 42,3%.

⁶ Jugoslavenski prosjeci su niži. Godine 1931. bilo je među aktivnim stanovništvom 33,5% žena.

⁷ U vrijeme Kraljevine Jugoslavije za cjelokupnu državu karakteristično je opadanje broja aktivnog stanovništva.

Statistike rada i njihov razvoj na prostoru današnje Republike Slovenije

Usporedbe statističkih podataka u vezi s načinom zarađivanja stanovništva problematične su i to kako po vremenskoj vertikali tako i po prostornoj horizontali. Podaci koje su obuhvaćale, primjerice, i statistike rada drugih europskih država u drugoj polovici 19. i prvim desetljećima 20. stoljeća, jedva su međusobno usporedivi. Naime, više je država u popisima različito definirala sadržaj mjerljivog rada s kojim se uzdržava pojedinac i ono što je državu zanimalo. Među posebne statistike toga vremena nedvojbeno spada Austrijska statistika zanimanja (Berufsstatistik)⁸, koja je suvremenim analitičarima predstavljala uzoran primjer statistike te vrste⁹. Naime, Berufsstatistik nije toliko pratila zanimanja, kao što sugerira njeno ime, nego je njena bitna središnja sadržajna razlika bila privredljivost (Erwerbsfähig)¹⁰, tj. radna sposobnost (Erwerbsfähigkeit) popisanog stanovništva u državi. Osnovna razdjelnica u statistici određivala je dvije skupine stanovništva među kojima su bile značajne sadržajne razlike: na jednoj strani bilo je privređujuće stanovništvo, dakle oni koji su imali zanimanje (zapravo "zanimanje"), s kojim su ostvarivali sredstva za život (Berufstätigen), a na drugoj strani bili su oni koji to nisu, zapravo oni koje su prvi uzdržavali (uzdržavani obiteljski članovi i kućna služinčad). Stanovništvo je bilo privređujuće ili to nije bilo, obavljalo je ili nije obavljalo djelatnosti kojima je preživljavalo, imalo je sredstva za život ili nije, bilo je ili nije bilo u položaju da bi se moglo uzdržavati bez neposredne pomoći neke druge fizičke osobe. Podjela na privređujuće i uzdržavano stanovništvo određivala je i temeljne socijalne kategorije statistike zanimanja. Na to je li pojedinac upisan kao privređujući ili kao uzdržavana osoba, više od samog rada utjecao je njegov stvarni položaj u društveno hijerarhijski organiziranoj strukturi kako porodične/obiteljske zajednice kojoj je pripadao, tako i položaj u društvu u cjelini. Hijerarhija, koja je vidljiva među raznim privređujućim i uzdržanim kategorijama, uspostavljala se prema načelu veće ili manje samostalnosti, zapravo podređenosti privređujuće i uzdržavane osobe u procesu pribavljanja sredstava za život. Važan sastavni dio hijerarhije, koja se uspostavila isključivo među privređujućim kategorijama, bio je način isplate za obavljeni rad.¹¹

⁸ Österreichische Statistik, Berufsstatistik za popisne godine: 1880 I Band/3 Heft, Beč 1882; 1890 XXXIII/5, Beč, 1894; 1900 LXV/4, Beč, 1904; 1910 3/5, Beč, 1915.

⁹ A. FERRIN WEBER, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century, A Study in Statistics*, 94.

¹⁰ Austrijska statistika zanimanja koristi se pojmovima Erwerbsfähig i Erwerbsfähigkeit u širem smislu, nego što je to isključivo privredljivost pojedinca. Više od rada pojedinca ili čak zarade bila je važna neposredna neovisnost pojedinca od takve privredljivosti neke druge fizičke osobe. Slovenskom jeziku najviše odgovaraju pojmovi pridobitnost i pridobitna sposobnost (njemački: Erwerbsfähig i Erwerbsfähigkeit; engleski: gainfulness i ability to gain means).

(Pojmove pridobitni i pridobitna sposobnost preveo sam na hrvatski pojmovima privređujući i privredljivost, a slični pojmovi bili bi i stjecajni i stjecajna sposobnost, dok se u suvremenoj statistici koristi pojam radna sposobnost, primjedba prevoditelja.)

¹¹ Stanovništvo su među privređujuće moglo upisivati u sljedećim kategorijama: samostalni, najamnici ("najamniki") i kolonisti (od 1910. iz samostalnih), namještenici (od 1890.), radnici (od 1890.), šegrti (od 1910. iz radnika), nadničari (od 1890. iz radnika), pomažući obiteljski

Sadržaj kategorije privređujućih dodatno objašnjava tvrdnja da kriterij na temelju kojeg se razvrstavalo stanovništvo u privređujuće i uzdržavane kategorije statistike zanimanja, nije bio rad. Tako su među uzdržavane obiteljske članove upisivali i svu djecu do četrnaest godina starosti, kao i sve udane žene koje nisu mogle navesti određeno zanimanje osim onog u domaćinstvu. Socijalni položaj kućne služinčadi koju su, primjerice, u većini zapadnoeuropskih statistika rada upisivali među aktivno stanovništvo, od ostalih uzdržavanih obiteljskih članova razlikovao se isključivo po tome da s privređujućom osobom u obitelji zaista nisu bili u rodbinskom odnosu, pa su s njome živjeli i bili o njoj osobno ovisni (što pokazuje jaku ukorijenjenost starih patrijarhalnih odnosa). Obje kategorije, dakle i obiteljske članove bez "zanimanja" i kućnu služinčad kao uzdržavane članove, određivao je njihov podređeni položaj u odnosu prema gazdi kuće koji se upisivao kao nositelj zanimanja, dakle kao nositelj privređujuće djelatnosti, a ne njihov tobožnji nerad.¹²

Kao i rad pojedinca, ni plaća za izvršeni posao nije bilo ključno mjerilo privredljivosti ili uzdržavanosti. Tako ćemo među privređujućim osobama naći i one koje su za svoj rad primale nekakvu plaću, kao i one koje nisu primale ništa, ali i takve koje su primale različite potpore, rente i mirovine, ili su boravile u različitim zavodima (bolnice, domovi za iznemogle, zatvori i sl.). Isto tako i kućna služinčad, iako je primala neki oblik plaće u novcu ili/i u naravi, zato još nije bila uvrštena među privređujuće. I ne samo to! Za ženski rad uopće, napose u Kranjskoj gdje je stara austrijska statistika zanimanja zabilježila iznadprosječni udio žena među privređujućim stanovništvom, bio je karakterističan anakronizam: žene su češće, nego je to inače bilo drugdje uobičajeno, obavljale privređujuća djelatnost, iako bez plaće. Ako pogledamo podatke koje sadrži tablica 2, vidimo da je došlo do bitnog povećanja udjela žena među privređujućim osobama u Kranjskoj između popisa 1880. i 1890., što je bila posljedica sadržajne promjene u kategoriji uzdržavanih obiteljskih članova. Naime, u popisnoj 1880. godini među uzdržavane osobe upisivali su svu rodbinu i druge u kućanstvu živuće osobe koje nisu imale posebne vlastite zarade. Međutim, u kasnijim popisima, i to sve od 1890. dalje, kao uzdržavane osobe određivali su sve one obiteljske članove tj. članove kućanstva koji su bili bez glavnog zanimanja. Postotak žena među privređujućim u pokrajini na taj način povećao se sa 43 posto na 49,2 posto upravo zato jer je onaj dio obitelji tj. kućanstva, koji je najvjerojatnije i u popisnoj 1880. godini obavljao neku

članovi (od 1900. iz radnika). Te kategorije su se tijekom razvoja statistike uobličile postupno tj. postupno su se specijalizirale iz dviju prvobitnih kategorija koje prihvaća statistika 1880: samostalni i preostali. Socijalne kategorije jasno određuju mjesto pojedinca u hijerarhički organiziranom svijetu rada, a uglavnom se razlikuju s obzirom na način isplate i vrstu plaće za ostvaren rad.

¹² U statistici zanimanja nisu uzimali u obzir dječji rad, za koji nam je iz drugih izvora poznato da je bilo često i privređujuće, kao ni rad u domaćinstvu. Prvoga nisu uzimali u obzir zbog formalnoga ograničenja ili čak zabrane dječjeg rada u starome austrijskom radnom zakonodavstvu, a drugo već zbog privatne sfere nije bilo (i nije) predmet državne statistike.

privređujuću djelatnost i svojim radom sudjelovao u pridobivanju sredstava za svoje preživljavanje, a za taj svoj rad nije primao plaću, u popisu 1890. prebačen među privređujuće odnosno neuzdržavane osobe. U većini slučajeva to su bile upravo žene koje su radile kod kuće. Posebnost stare austrijske statistike zanimanja - koja je nedvojbeno i pridonosila komparativnom visokom udjelu žena među privređujućim stanovništvom u nas - bio je i "subjektivan čimbenik". Važno je i to da su anketirani mogli relativno samostalno odlučivati u vezi sa svojom pripadnošću privređujućim ili neprivređujućim kategorijama. Tako su se i udane žene, za koje su inače popisne upute predviđale da se upisuju među uzdržavane osobe ako ne mogu navesti svoje "glavno zanimanje", izjašnjavale za privređujuće osobe, najčešće kao one koje pomažu u kući. Subjektivni kriterij svijesti popisivača i popisivane osobe o značenju tj. o privređujućoj prirodi (prije svega) ženskog rada u kućanstvu, možda je za statističku točnost i usporedljivost podataka ograničavajući čimbenik, ali je dragocjen podatak koji istraživaču/ci omogućuje pogled u vrijednost spolno podijeljenog rada.¹³

Staru austrijsku kategoriju privređujući (privrednici) možemo uvjetno uspoređivati s kasnije uvedenom kategorijom aktivnost. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije stanovništvo su dijelili na aktivno i uzdržavano. Aktivno stanovništvo je bilo ono koje je svojim radom zaslužilo svoj dohodak tj. ono stanovništvo kojem dohodak neposredno pripada. Prvi kriterij bila je starost. Svi stariji od 14 godina, a koji nisu izričito naveli da su uzdržavani, ali i mlađi, ako su bili zaposleni u razredu zanimanja poljoprivreda izvan domaćeg kućanstva ili ako su bili pomoćnici majstora, pripadali su aktivnom stanovništvu. Drugi kriterij bila je socijalna kategorija. Isključivo u primjeru seljačkog kućanstva, gdje je bilo više žena starijih od 14 godina, svi su osim domaćice, koja je bila automatski (!) upisana među uzdržavane osobe, pripadali među aktivno stanovništvo sa statusom obiteljskih članova koji pomažu u kući. Isto tako su među aktivno stanovništvo upisivali sve vojnike na služanju vojnog roka, ali i osobe koje su se nalazile u različitim zavodima (bolnice, zatvori i sl.), ili one koji primaju različite osobne dohotke (mirovine, rente, potpore i sl.). Vidimo da je stara jugoslavenska statistika bila na tragu stare austrijske prije svega u naglašavanju samostalnosti osobe s obzirom na pridobivanje sredstava za vlastito preživljavanje i u nerazlikovanju između rada i dohotka/izvor dohotka, s tom značajnom razlikom da se počeo gubiti tradicionalni patrijarhalni obiteljski odnos ovisnosti između gospodara i posla i: sva služinčad sada je dio aktivnog stanovništva.

Statistika aktivnosti stanovništva, koju je uvela socijalistička Jugoslavija, dijeli stanovništvo na dvije skupine: aktivno je ono koje "redovito obavlja nekakav rad s ciljem da privredi sredstva za život" i neaktivno stanovništvo koje se dijeli na osobe s osobnim dohodcima ("osobni umirovljenici, obiteljski umirovljenici, stipendisti, oni koji žive od rente, korisnici invalidnine, socijalne

¹³ Vidi bilješku 47.

pomoći i sl.”, korisnici u različitim ustanovama) i na uzdržavano stanovništvo (“napose kućanice, djeca, studenti, osobe nesposobne za rad, nezaposlene osobe i sl.”).¹⁴

Suvremena statistika rada Republike Slovenije dijeli popisno stanovništvo u tri skupine: aktivne osobe, osobe s vlastitim dohodcima i uzdržavane osobe. Aktivna je ona osoba koja obavlja svoje zanimanje i prima za svoj rad dohodak u novcu ili u naravi i, kao iznimke, seljačka kućanica, koja uglavnom obavlja seljačke radove, i osoba u seljačkom kućanstvu koja obavlja svoj rad kao pomažući obiteljski član, dakle bez neposredne zarade. Ovamo spadaju i oni koji su tražitelji posla i osobe koje su u pritvoru ili služe zatvorsku kaznu. Osoba s vlastitim dohodcima je ona osoba koja nije aktivna, ali je ekonomski samostalna: živi od svoga prijašnjeg zaposlenja (umirovljenici, invalidi rada), prijašnjeg zaposlenja nekog od uži obiteljskih članova (obiteljski umirovljenici) ili od socijalne potpore, stipendije ili rente. To su one osobe koje su se u okvirima stare austrijske statistike kao i stare jugoslavenske, ubrajali među privređujuće tj. aktivne osobe i razvrstavali su ih u najvišu statističku socijalnu kategoriju, među samostalne osobe.¹⁵

Suvremeno vrednovanje ženskog rada

Žene su ušle na kapitalističko tržište plaćenoga, mjerljivog i hijerarhiziranog rada u istom razdoblju kao i muškarci, ali pod drukčijim uvjetima i s drukčijim posljedicama. U sklopu tradicionalnih društava i načina pridobivanja sredstava za život žene su imale središnju ulogu.¹⁶ Ženski rad i aktivni udio žena u preživljavanju obitelji bili su, sa sigurnošću se može reći, takoreći samorazumljivi, a vrijednost tog rada postavljena je visoko. Ako su se u sklopu tradicionalnoga domaćinstva/kućnoga gospodarstva proizvodnja i potrošnja prostorno i vremenski ispreplitali, sada u novom svijetu su se konačno podi-

¹⁴ A. VOGELNIK, *Uvod u socijalnoekonomsko statistiko. Ljubljana*, Univerza u Ljubljani, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, 1979., 111., 117.-118.

¹⁵ Vremenska i prostorna usporedba državnih statistika rada jasno odražava posljedice sve diferenciranijeg tržišta rada, gdje postaje sve značajnija sposobnost pojedinca da participira na tržištu rada, a njegova veća ili manja sposobnost za pridobivanja sredstava za vlastito prehranjivanje se povlači kao što se, isto tako, iz statistike rada povlače međusobni obiteljski odnosi. Razvoj statistike rada nedvojbeno omogućuje i pokrivanje sve veće polarizacije pojedinaca u njihovim profesijama, zanimanjima i privatnoj sferi. Prijelaz iz pretežno tradicionalnih oblika privređivanja prema novim, kapitalističkim i pretežno plaćenim oblicima donio je i ključnu promjenu u samosvijesti svakoga pojedinca: nije bila više (točnije rečeno, sve je manje) važna isključivo njegova privređujuća i participativna sposobnost, nego važna postaje njegova financijska i statusna uspješnost na tržištu mjerljivoga, vrednovanog, hijerarhiziranog i plaćenog rada.

¹⁶ Nedvojbeno je problematična uporaba pojmova kao što je “tradicionalno”. Naime, posve je na mjestu pitanje na koju historičnu realnost se često rabljeni pojam “tradicionalno” odnosi i gdje je točka “modernoga”/“suvremenog”. U tom slučaju postaviti ćemo razdjelnicu u vrijeme značajnijeg ostvarivanja kapitalističkih načina zarađivanja sredstava za život i plaćenog, najamnog rada.

jelili. Industrijalizacija i uvođenje kapitalističkih radnih odnosa nametnuli su povijesno gledano posve novu situaciju. Tradicionalni odnosi koji su se temeljili: 1. na pretežno agrarnoj proizvodnji, sklono samodostatnosti, 2. na intenzivnoj radnoj participaciji svih za rad sposobnih članova obiteljske zajednice i 3. na odnosima koji su se temeljili na spoju privređujuće i potrošne obiteljske zajednice, zauvijek su se počeli povlačiti pred: 1. produktivnijim, novim gospodarskim granama koje su se razvijale; 2. profesionalizaciji rada koja je izazvala razvoj hijerarhijski uređenog obrazovnog sustava i 3. konačnom podjelom privređujućeg rada, koji se sada najčešće obavljao izvan okvira obiteljskog gospodarstva i okoline, i kućanske tj. obiteljske potrošnje, koja je proizlazila iz različitih pretežno kapitalističkih razloga, a koja je tijekom 20. stoljeće neprestano ubrzavana. Ponovno se oblikovao i sadržaj kućanstva, kamo sada spadaju prije svega poslovi povezani s potrošnjom (sve više kupovnih) dobara, a nikako privređujuća djelatnost. Prema novome je u sklopu kućanskih poslova ostao samo manje značajan dio ženskih obveza, ali koje su sada, u modernom svijetu suvremenog kućanstva, dobile posve nov i neslućen opseg.¹⁷ Ženski kućanski rad nije ostao samo onaj rad koji je nemjerljiv i neplaćen, nego je postao i stvarno neproduktivan.

U ženski djelokrug rada u sklopu tradicionalnoga gospodarstva spadala je cijela vrsta poslova, povezanih s proizvodnjom, preradom i pripremom hrane, odjeće, obuće te njihovom mogućom prodajom, brigom za zdravlje, njegom, tjelesnom ugodom i higijenom, kako djece tako i odraslih, i, ne kao posljednje, za duševnu ugodu članova kućanstva. Suvremena istraživanja pokazuju da je za žene vrijedilo da su (prema potrebi) obavljale, gotovo se može reći sve poslove, ali i one za koje smo danas pogrešno uvjereni da su primjereni isključivo muškoj prirodi, ali obratno, da bi i muškarci obavljali sve poslove koji su spadali među tipično ženska, to nije vrijedilo.¹⁸ U europskoj prošlosti su, dakle, postojali poslovi koji nisu muškoj prirodi primjereni, a to su bili upravo poslovi u vezi s brigom za djecu i za kućanstvo u užem smislu: njega, odgoj, čistoća djece, skrb za bolesne i umirujuće, skrb za rublje i hranu. Na tom mjestu je ključno da su bila to i ona radna područja na kojima se postupno zaposlila većina žena nakon ulaska na tržište plaćenog rada.

Mogli bismo čak reći da su žene ulaskom na tržište pretežno plaćenog rada najčešće (mogle) profesionalizirati upravo svoja tipična i tradicionalna radna područja. Zapravo, da kažemo drukčije, na razvijajuće tržište rada prenijela se tradicionalna podjela na muške i ženske poslove koja se pretvorila u podjelu na muška i ženska zanimanja. Ono što je još i danas problematično jest činje-

¹⁷ A. OAKLEY, *Gospodinja*, Ljubljana, 2000.

¹⁸ Do sličnih iskustava dolaze još i danas istraživačice i istraživači u svome radu na terenu, gdje su se tradicionalna podjela i spolne uloge sačuvala, barem među starijim naraštajima, vidi: I. DESTOVNIK, *Moć šibkih, Žene u času kmečkoga gospodarjenja*, Celovec, Drava, 2002.; I. ROŽMAN, *Peč se je podr!a! Kultura rojstev na slovenskem podeželju u 20. stoljeću*, Ljubljana, Knjižnica Glasnika Slovenskog etnografskega društva, 2004.

nica da se zajedno s poslovima na moderno tržište plaćenog rada prenijela i tradicionalna neproduktivna priroda tih ženskih poslova i da se sada prevela u njihovu tržišnu vrijednost. No, na tržištu plaćenog rada, koji su ekonomisti 19. stoljeća pokušali shvatiti i oblikovati kao prostor muških, aktualnih i potencijalnih obiteljskih očeva i skrbnika, ženski poslovi su bili ocijenjeni kao manje produktivni, manje profesionalni i manje vrijedni te zato manje plaćeni. Kad je socijalist Sidney Webb potkraj 19. stoljeća komentirao rasprave o pravilnom odnosu između muških i ženskih nadnica, najvjerojatnije je dotaknuo bit sljedećom tvrdnjom: "Žene ne zaslužuju manje kao muškarci isključivo zato jer proizvode manje, nego i zato jer ono što proizvode na tržištu ima najnižu vrijednost. (...) Gdje postoji inferiornost glede isplate, gotovo uvijek je to povezano s inferiornošću rada. Čini se da opća inferiornost ženskog rada utječe i na plaće u industriji, gdje takve inferiornosti nema."¹⁹

Što se tiče prirode i sudbine ženskog rada možemo za razdoblje 19. i 20. stoljeća izdvojiti neke zakonitosti, a koje imaju danas, već zbog stereotipne ustrajnosti, povratni negativni učinak na aktualni položaj žena (i) u svijetu plaćenog rada: prvo, žene su slabije plaćene od muškaraca; drugo, slabo se piše zanimanjima u kojima među zaposlenima počinju prevladavati žene jer se zanimanja koja se feminiziraju spuste po statusnoj ljestvici, zaposleni u njima imaju usporedivo slabije plaće, manji društveni ugled i utjecaj, a mogućnosti napredovanja su smanjene; treće, još uvijek traje podjela poslova i zanimanja na tipično muška i tipično ženska, zapravo podjela na takve koji su već "po prirodi" oduvijek primjereniji muškarcima ili ženama.

Žene su za svoj rad primale i primaju manje plaće nego njihove kolege. To je posljedica mišljenja o usporedno manje vrijednom ženskom radu uopće te društvenog konsenzusa dostignutog već u 19. stoljeću. Bez obzira na međusobne razlike ekonomisti 19. stoljeća slagali oko temeljnih kriterija za određivanje "pravedne" nadnice koju treba za svoj rad dobiti muški radnik. Za očuvanje prave ravnoteže između ponude i potražnje i za radnom snagom u 19. stoljeću je bio postignut konsenzus da mora radnička nadnica biti dovoljna ne samo za najnužnije potrebe radnika, nego da mu omogućuje i održavanje obitelji, znači žene i djece. Kad je za tipični primjer radnika izbran muški radnik, time je ženska radnica postala primjer "nepotpunog radnika". Ženina nadnica bila je u usporedbi s onom od njezina muža niža jer je bila namijenjena isključivo njezinim osobnim potrebama. Bila je neka vrsta neobvezatnog dodatka obiteljskom proračunu. Društveni konsenzus o nejednakim nadnicama za muške i za žene opravdavao se u prošlost prenesenim stereotipnim i s realnošću ipak konfliktnim uvjerenjem da su žene "oduvijek" po "prirodi" ovisne o muškoj potpori i skrbi, zbog čega bi bilo ekonomski neopravdano plaćati ih jednako kao muš-

¹⁹ W. J. SCOTT, *The Women Worker*. V: G. DUBY i M. PERROT (ur.): *A History of Women in the West, IV: Emerging Feminism from Revolution to World War*, London, The Belknap Press of Harvard Uni, Press 1993., 411.

karce. Od toga do općeg pravila o “normalnosti” manje nadnice za sve žene, i to bez obzira na to jesu li ili nisu udane, bio je, dakako, samo korak. “Kad je postao novac bitna vrednota i kad je očeva zarada pokrivala i potrebe obitelji, uzimala se u obzir samo očeva zarada. Posve nevažan, pa čak i nevidljiv postao je kućanski posao i plaćen posao majke.”²⁰ Nepravедnost nižih nadnica za žene, često čak i za posve jednake poslove, pokušali su opravdati i s njihovom dvojbena manjom fizičkom snagom, produktivnošću i radnom učinkovitošću. Da su žene (i djeca) bili pogodno sredstvo za smanjivanje troškova rada za poslodavca, dakako, nije nikakva tajna, kao ni to da su ih poslodavci često unajmljivali i kao štrajkolomce. Otpor muškaraca prema zapošljavanju žena, posebno muškarcima zanimljivijim gospodarskim granama i zanimanjima, time je dobio argument više. Klasna ili staleška svijest zaposlenih u muškaraca bila je tako gotovo uvijek ograničena samo na svoj vlastiti spol. Muškarci su uskoro shvatili uzročnu povezanost između broja zaposlenih žena u nekom zanimanju i njegova ugleda, što za žene (još i danas) ne možemo tvrditi. U onim zanimanjima u gospodarskim granama i u poslovima gdje je bila većinska radna snaga ženska, plaće su bile manje, a isto tako i društveni ugled i utjecaj.

Primjer: učiteljstvo = ‘duševno’/‘idealno’ materinstvo

Kako je upravo spolna podjela radnika utjecala na oblikovanje odnosa plaća, može nam kao dobar primjer za razdoblje kasnog 19. stoljeća koristiti učiteljsko zanimanje, napose zbog toga jer proces oblikovanja tog zanimanja u Sloveniji možemo pratiti od samog početka. Naime, naći ćemo gotovo sve elemente koje trebamo da ispričamo priču o ženskom radu i sudbini ženskih poslova uopće. Priča počinje austrijskim državnim zakonom o obveznoj osnovnoj školi iz 1869. koji je vrlo precizno propisao materijalne i strukovne standarde novih škola. Već je sam prijedlog zakona o pravnim odnosima učiteljstva u javnim osnovnim školama određivao da moraju učiteljice primati 80 posto učiteljske plaće. Argument države u ulozi prvoga poslodavca već nam je poznat: muškarci uzdržavaju obitelj i zato moraju biti bolje plaćeni, iako nisu oženjeni, a ženama je za vlastito preživljavanje 80 posto plaće dovoljno. Zakon je predvidio i rješenje mogućeg nesklada do kojeg bi došlo ako bi se, na primjer, učiteljica udala: u tom slučaju bila je dužna otkazati službu (odreći se plaće i drugih pogodnosti, na primjer, mirovine). Dakle, na taj način pitanje plaće kao ženina izvora za uzdržavanje obitelji uopće ne bi postalo aktualno. Dakle, uz manje plaće za učiteljice vrijedila i zapovijed celibata, nespojivost zakonskoga, obiteljskog života i profesionalnog, učiteljskog zanimanja. Zakon je proizlazio iz tada općeg uvjerenja da je za žene zaposlenje i aktivna participacija na tržištu rada uvijek posljedica isključivo egzistencijalne nužnosti. Dakle, to je privremeno rješenje, točno određen (privremeni) dio njezina života

²⁰ W. J. SCOTT, *The Women Worker*, 411.

koji treba zaključiti kada se žena uda, dobije muža koji je uzdržava pa se može posvetiti svome pravome zanimanju i nakon spleta sretnih okolnosti prijeći iz "duševnog materinstva" u novo razdoblje pravoga "biološkog materinstva".²¹ Kad je stupio na snagu Zakon o osnovnoškolskoj obvezi, koji je propisao obvezno osnovno školovanje za svu djecu, kako za dječake tako i za djevojčice, među učiteljima je bilo malo žena. U Kranjskoj ih je bilo tek oko deset posto, ali su već prije prvoga svjetskog rata učiteljice predstavljale dobru polovicu svih učiteljskih snaga. Plaće u državnim školama bile su male, često ovisne i o lokalnim prilikama u pojedinim područjima, ali bile su redovite. Međutim, borba za preživljavanje, a u skladu s učiteljevim statusom, bila je teška. I zato se zaoštrila borba među učiteljskim redovima, a koji se nije događao na uobičajeni i očekivani podjeli poslodavca – države prema učiteljima, nego po spolnoj razdjelnici. Jedan od vrhunaca spora učiteljskim redovima bio je 1897. zbog spomenice Slovenskoga učiteljskog društva, u kojoj su muški učitelji pozivali pokrajinski zbor Kranjske neka konačno uredi učiteljske plaće, a zapravo da ih povisi. Pokrajinskoj vladi su predlagali neka plaće učitelja poveća na račun plaća učiteljica. Reakcija učiteljica na tu stalešku izdaju bilo je konačno napuštanje svih nada u zajedničku borbu s kolegama i osnivanje svog izrazito sindikalno usmjerenog društva. U Monarhiji plaće učiteljica oblikovale su se u svakoj pokrajini autonomno, ovisno o trenutnome manjku ili višku učitelja. Tako su prema specifičnostima pokrajina brzo napuštali praksu manjih plaća za učiteljice, a postupno su se mijenjala i pravila da učiteljice drže nastavu samo djevojkama te su smjele držati nastavu i dječacima mlađe dobi, a ako se pokazala potreba na različite su načine zaobišli i zapovijed o celibatu. Namjerni previd zapovijedi celibata napose su koristili tamo gdje je kronično nedostajalo učitelja i u slučajevima kada bi se učiteljica udala za učitelja, pa su na taj način mogli udružiti svoju radnu snagu.²²

Za učiteljsko zanimanje poznato je da se u 20. stoljeću jako feminiziralo tako da neki, vjerojatno opravdano, upozoravaju na negativne posljedice prevlasti žena u svim oblicima odgoja i obrazovanja. No, zanimljivo je da stupanj feminizacije ovisi o stupnju težine obrazovnog programa: u vrtićima i osnovnim školama žene predstavljaju između 80 i 99 posto radne snage, u srednjim školama oko 60 posto (u općeobrazovnim programima više, a u strukovnim manje), a na višim i visokim školama samo oko 30 posto. Međutim, ugled škole nije jedino mjerilo koje je povezano sa stupnjem feminizacije. Femini-

²¹ Godine 1900. u *Slovenki*, prvoj slovenskoj ženskoj reviji, koja je izlazila u Trstu u razdoblju od 1897. do 1902., objavljen je članak s naslovom Idealno materinstvo, u kojem autor piše: "Zanimanje žene je materinstvo i neka to bude smisao svog ženskog odgoja u kući, u školi i izvan škole. No, pravilno se razumijmo! Materinstvo je pravo i plemenito samo tada, ako je duhovno. (...) Tjelesno materinstvo, koje je, dakako, temelj našeg društva, samo je polovica i to slabija polovica pravog materinstva. (...) Zbog toga mi naglašavamo idealno materinstvo, koje se žrtvuje za svakog pitomca iz najčišćih sklonosti, koje ne zahtijeva ništa za sebe, koje samo daje i ništa ne uzima, koje i ne očekuje druge plaće, nego plaće dobrog djela i plemenite ljubavi do bližnjega. Taj plemeniti značaj idealnog materinstva ima odnos učiteljice školskoj mladeži." MARAK, "Idealno materinstvo", u: *Slovenka*, Trst 1900., 157.

²² M. MILHARČIČ HLADNIK, *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*, Ljubljana, Sophia 1995.

zacija je povezana i s geografijom. U sredini gdje su karijerne mogućnosti za pojedine profile ograničene i gdje učiteljskom zanimanju daju veći društveni ugled, obrazovnim institucijama naći ćemo manje žena, a u sredinama koje nude bogatije mogućnosti zapošljavanja, više. Isto tako možemo pratiti stupanj feminizacije u vezi s hijerarhijom radnih mjesta unutar obrazovanja. U vodećem kadru u odgoju i obrazovanju, s obzirom na udio svih zaposlenih, neprimjereno je više muškaraca nego žena. Ravnatelj, unatoč feminizaciji učiteljskog zanimanja, ima neprimjereno više nego ravnateljica.²³

Proces oblikovanja 'ženskih' zanimanja

Načelno, žene su bile privređujuće u svim kategorijama zanimanja, u svim sektorima nacionalnog gospodarstva, u svim skupinama zanimanja i u svim zanimanjima.²⁴ Međutim, njihov je izbor ograničavala prije svega gospodarska usmjerenost okoline u kojoj su živjele.

TABLICA 3.: Raspored privređujućih žena prema kategorijama zanimanja s obzirom na politički okrug pokrajine Kranjske 1910. (u %)²⁵

klasa zanimanja/ politički kotar	A	B	C	D	ukupno
Lj. mjesto	3,4	25	24,4	47,2	100
Postojna	77	4	4,5	14,5	100
Kočevje	78	6,8	3	12,2	100

²³ U posljednjem desetljeću u Republici Sloveniji vidljiv je nastavak trenda feminizacije u odgoju i obrazovanju. Posebno je taj trend izrazit na području visokog školstva gdje je udio žena u razdoblju 1995. - 2007. narastao sa 20 na 33%. Uz to, treba naglasiti da su žene na slovenskim sveučilištima najčešće zaposlene na mjestima nižih pedagoških zvanja i poslova tj. kao docentice, lektorice, visokoškolske predavačice, a mnogo rjeđe kao izvanredne i redovite profesorice.

²⁴ Berufsstatistik razlikuje četiri kategorije zanimanja: kategorija A, agrarno i šumsko gospodarstvo; kategorija B, industrija i obrt; kategorija C, trgovina i promet; kategorija D, javne i vojne službe, slobodna zanimanja, bez navođenja zanimanja. Kategorije zanimanja dijelile su se na skupine zanimanja, a skupine na pojedinačna zanimanja. Od popisa 1890., koji tek uvodi takvu podjelu, broj skupina zanimanja i pojedinačnih zanimanja mijenjao se i dopunjavao. Statistika zanimanja Kraljevine Jugoslavije, izrađena nakon popisa stanovništva 1931., poznaje pet kategorija zanimanja: kategorija A, poljodjelstvo, šumarstvo i ribolov; kategorija B, industrija i obrt; kategorija C, trgovina, krediti i promet; kategorija D, javne službe, slobodna zanimanja i vojska; kategorija E, druga zanimanja, bez oznake zanimanja. Međutim, suvremena statistika svrstava stanovništvo prema djelatnostima: poljoprivredne djelatnosti; nepoljoprivredne djelatnosti; uslužne djelatnosti; ili prema uključenosti u sektore gospodarstva: primarni, sekundarni, tercijarni i kvartarni.

²⁵ Vidi bilj. 8; raspoređenost privređujućih žena (muškaraca) prema kategoriji zanimanja u Kranjskoj kao cjelini bila je u prethodnim popisima sljedeća: 1880. godine: A 74% (67,4%), B 8,1% (15,3%), C 15,2% (10,7%) i D 2,7% (6,6%); 1890. godine: A 80,8% (68,7%), B 7,4% (16,3%), C 2,7% (3,8%) i D 9,1% (11,2%); 1900. godine: A 80,8% (66,3%), B 7,6 (18,2%), C 2,1% (4,3%) i D 9,5% (11,2%).

Krško	83,6	2,2	2	12,2	100
Kranj	65,5	17	5,1	12,4	100
Lj.-okolica	65	15,2	4,4	15,5	100
Litija	79,8	5,4	3,3	11,5	100
Logatec	67,7	12,1	4,8	15,4	100
Radovljica	62,5	10	8,9	18,6	100
Novo mesto	82,2	1,6	4	12,2	100
Kamnik	78,1	6,6	3	12,3	100
Črnomelj	83,1	1	1,6	14,3	100
Kranjski prosjek	70,8	8,5	5	15,7	100

Već u razdoblju koje “pokriva” stara austrijska statistika možemo pratiti proces postupne feminizacije određenih gospodarskih grana i zanimanja. Izrazito ženska radna područja na razne su se načine doticala proizvodnje i prerade hrane i živežnih namirnica te različitih manipulacija s robom. Uz poljoprivredu, gdje su žene ostale još duboko u 20. stoljeću prevladavajuća radna snaga, žene su se afirmirale u svim gospodarskih granama povezanim s prehranom: u pekarstvu, mesarstvu, medicinarstvu, licitarstvu, slastičarstvu, u raznim prerađivačkim pogonima, u trgovinama sa živežnim i poljoprivrednim namirnicama, pomagalima itd. Međutim, u 19. stoljeću je, primjerice, šivanje koje je već prije bilo pretežno žensko zanimanje, preraslo u izradu odjeće, obuće i kožnih proizvoda, čipkarstvo, izradu šešira i drugih modnih dodataka, u posao u različitim predionicama, tekstilnim manufakturama i tvornicama, u prodaju tih proizvoda itd. Potkraj 19. st. i u prvim desetljećima 20. stoljeća, u razdoblju koje najviše karakterizira razvoj tehnike – koja je nešto kasnije odlučno utjecala na svakidašnje životne navike, potrebe i standarde i s njome povezan ubrzan rast proizvodnje i prva pojava potrošačkog društva - žene su se počele intenzivnije zapošljavati i u uslužnim te trgovačkim djelatnostima. Dio zanimanja takve vrste uskoro je dobio naziv “bijeli ovratnici”.²⁶ “Bijeli ovratnici” obuhvaćali su privatne tajnice, tipkačice, stenografinje, poštarske službenice, telegrafistice, telefonistice, razne državne službenice, medicinske sestre, njegovateljice u bolnicama, babice, njegovateljice, dadilje, guvernante, učiteljice, ukratko različite službenice i namještenice. Ključna privlačnost takvih poslova bila je povezana s prevladavajućim uvjerenjima o tome što priliči nekoj ženi, a što ne, zapravo, koje plaćeno zanimanje je za žene primjereno, a koje nije: to su bila zanimanja koja su bila kao izmišljena za žene, u suglasju sa ženskom “prirodom” koja bi bila (barem idealno zamišljena) sklona služenju, podređivanju, povlađivanju, brizi za druge, samopožrtvovnosti, ljubaznosti, majčinstvu, savjesnosti, točnosti, strpljenju i tome slično. To su bila zanimanja koja muškarce nisu zanimala,

²⁶ W. J. SCOTT, *The Women Worker*, 406.

odnosno prema mišljenju suvremenika, nisu bila vrijedna muških mogućnosti. No, bila su to zanimanja koja su se barem izvana razlikovala od pretežno manualnih, prljavih i fizički napornih zanimanja, zanimanja koja su zahtijevala barem nekakvo stručno obrazovanje, i zanimanja koja su često (napose ako je poslodavac bila država) jamčila razne oblike osiguranja, što je nedvojbeno bila novost i velika prednost. U izrazito žensko radno područje ubrajala se šarolika paleta uslužnih djelatnosti, u sklopu koje možemo naći kućne pomoćnice, pralje, glačarice, čistačice i druga slična zanimanja.

Kategorija zanimanja A, poljoprivreda

Sve do druge polovice 20. stoljeća seljačka djelatnost bila je ona gospodarska grana u kojoj je zarađivala i prehranjivala se većina stanovništva Kranjske. I u sklopu kategorije zanimanja A, poljoprivredne djelatnosti u Kranjskoj, nedvojbeno je zemljoradnja bila najznačajnija.²⁷ U razdoblju kad su se vršili austrijski državni popisi možemo pratiti kako su žene postale većinska radna i privređujuća snaga u kategoriji tog zanimanja. Udio žena među privređujućim osobama prešao je polovicu već u desetljeću između popisa 1880. i 1890. Godine 1880. bilo je čvrstih 45 posto žena između svim upisanim privređujućim osobama. Međutim, 1890. bilo ih je već gotovo 54 posto, a taj se odnos među muškaraca i žena, privređujućih u toj kategoriji zanimanja, sačuvao i u iduća dva popisa. Na povećanje udjela žena na početku je utjecala već spomenuta promjena kategorije uzdržanih osoba između popisa 1880. i 1890., iako ne toliko i prije svega ne tamo gdje bismo to najviše očekivali. Naime, veće povećanje udjela žena među privređujućim u kategoriji zanimanja može se primijetiti u onim političkim kotarevima Kranjske u kojima poljoprivredna djelatnost nije bilo apsolutno najznačajnija gospodarska grana, odnosno tamo gdje su se žene već tradicionalno uzdržavale radom izvan svog doma i u drugim kategorijama zanimanja, uglavnom u industriji i obrtu te trgovini i prometu. U "neseljačkim" političkim kotarevima pokrajine na taj se način povećavala privredljivost žena u kategoriji poljoprivrednih zanimanja u spomenutom desetljeću uglavnom zbog razmještanja stanovništva iz zanimanja "Taglöhner mit wechselnder Beschäftigung", koji je još u popisu 1880. ujedinjavao sve kranjske nadničarke i nadničare bez obzira na to u kojoj su kategoriji zanimanja obavljali svoju djelatnost. Međutim, u idućem popisu 1890., u kategoriji zanimanja C oblikovali su posebnu skupinu zanimanja (Häusliche Dienste und Lohnarbeit wechselnder Art/kućne samostalne djelatnosti, nadničari s nestalnim, pro-

²⁷ Od popisa 1890. nadalje je kategorija zanimanja A, poljoprivreda podijeljena u tri skupine zanimanja: 1. poljodjelstvo, 2. šumarstvo i 3. ribolov. Primjerice, 1910. godine skupina zanimanja 1. poljodjelstvo dijelila se na zanimanja: A-poljodjelstvo, B-vinogradarstvo, C-vrtlarstvo i D-stočarstvo.

mjenljivim djelatnostima), koja je namijenjena tim djelatnostima, iako samo za one osobe koje nisu obavljale nadničarske radove u drugim kategorijama zanimanja. Tako se prilikom popisa 1890. dio stanovništva prebacio iz kategorije zanimanja C i u kategoriju zanimanja A. U političkim kotarevima s izrazito seljačkim djelatnostima - kao što su bili, primjerice, Črnomelj, Kočevje, Krško i Postojna, i gdje je već u popisu 1880. ženska privredljivost vezana uglavnom uz kategoriju zanimanja seljačka djelatnost - posebni porast ženske privredljivosti, koja bi se mogla pripisati promjeni sadržaja statusa uzdržavanih ili preraspodjeli nadničara, nije primijećen. To što su u statistici zanimanja prilikom popisa iz 1890. ponegdje primijetili povećanje privređujućih žena u kategoriji zanimanja A, moramo objasniti uglavnom tako da do tada u samoj statistici jednostavno nije bilo primjerene privređujuće kategorije u kategoriji zanimanja poljoprivredna djelatnost u koju bi se mogle upisati one koje su inače bile (i koji su bili) privređujuće u toj grani gospodarstva, iako ne kao samostalne, nego kao namještenice, i ne kao radnice, nego kao nadničarke.²⁸ Sve veći udio žena među privređujućim u kategoriji zanimanja A moram pripisati i istodobnom padu interesa muškaraca za privređivanje u toj kategoriji zanimanja.²⁹ Muškarci su, očito, tražili mogućnosti za zarađivanje u gospodarskim granama drugih kategorija zanimanja i u drugim dijelovima zemlje ili čak u inozemstvu, dok su žene bile one koje su (češće) ostajale u seljačkoj djelatnosti.

Statistike rada za (usporediva) razdoblja austrijske i jugoslavenske monarhije upozoravaju nas i na to da je visok udio žena uvijek bio povezan i s manje ugodnom, neperspektivnom i uglavnom neplaćenom privređujućom kategorijom pomažućih u svojim kućama.

²⁸ Uz to da je indeks porasta broja privređujućih žena u kategoriji zanimanja poljoprivreda u razdoblju od 1880. do 1890. za cijelu pokrajinu bio 160, iznad prosječan je u političkim kotarevima Ljubljana-grad (168), Kranj (209), Ljubljana-okolica (199), Logatec (176), Novo Mesto (288) i Kamnik (377).

²⁹ Indeks muških s obzirom na polaznu godinu 1880. vidljivo zaostaje za ženama i u posljednjim austrijskom popisu čak je negativan. Godine 1890. bio je 114, 1900. godine 113 i 1910. godine 97 (indeks žena: 1890. je bio 160, 1900. bio je 162, a 1910. bio je 141).

TABLICA 4.: Raspodjela privređujućih/aktivnih žena u Kranjskoj tj. u Dravskoj banovini s obzirom na radnu kategoriju (%)³⁰

Radna kategorija/ Godina	samostalni i zemljo-posjednici	službenici i namještenici	radnici i šegrti	nadničari u u svojim kućama/	pomažućih	ukupno
1910. ³¹	28,4%	1,4	11,8	4,2	54,2	100
1931 ³²	25,6	4	5,9	23,4	41,1	100

Privređujuća kategorija pomažućih u svojim kućama bila je u značajnoj mjeri povezana s načinom života i rada uglavnom u izrazito seljačkim područjima (primjerice u kranjskim političkim kotarevima Črnomelj, Novo Mesto, Krško i Postojna) i njihova je važnost i udio u povijesnom razvoju padao usporedno s padanjem važnosti seljačkih djelatnosti u sklopu ukupnoga nacionalnog gospodarstva. Tamo gdje su seljačke djelatnosti bile prevladavajuća gospodarska grana, udio privređujućih žena bio je iznadprosječno visok i to upravo na račun kategorije pomažućih u svojim kućama. Suprotno tome, žene su se uključivale iznadprosječno češće u više i to uglavnom plaćene kategorije i to tamo gdje je i inače bilo manje privređujućih. Manje privređujućih, a u plaćenim radnim kategorijama i više uzdržavanih te kućnih pomoćnica naći ćemo uglavnom u većim kranjskim gradskim središtima (primjerice u Ljubljani - gradu). Dakle, masovnost za žene nikada nije značila i usporedive prednosti, štoviše, upravo obratno.

TABLICA 5.: Broj i postotak žena u privređujućim i uzdržavanim kategorijama prema političkim kotarevima pokrajine Kranjske za 1910.³³

politični okrug	privređujuće	uzdržavane	kućne pomoćnice	ukupno
Lj.-grad	9 086 / 42,8	9 848 / 46,4	2 300 / 10,8	21 234 / 100
Postojna	12 045 / 56	9 186 / 42,7	274 / 1,3	21 505 / 100
Kočevje	13 312 / 59,1	8 960 / 39,7	277 / 1,2	22 549 / 100
Krško	17 390 / 60,1	11 274 / 39	268 / 0,9	28 932 / 100

³⁰ Vidi bilj. 3 i 8.

³¹ Prosjeci za austrijsku monarhiju bitno su drukčiji. Dok je žena među privređujućim bilo 42% (u Kranjskoj 49,2%), od toga ih je bilo 43,4% pomažućih u svojim kućama, a 28,7% samostalnih. No, bitno viši su bili prosjeci na državnoj razini za radnice, pa su 20,5% svih privređujućih Austrijanki bile radnice.

³² Prosjeci za isto razdoblje Kraljevine Jugoslavije, kao pretežno poljoprivredne države, za žene su još manje ugodni. Godine 1931. bilo je od svih aktivnih žena: 16,5% samostalnih, 2,4% službenica, 2,8% radnica, 9,4% nadničarki i naučnica i čak 68,9% pomažućih u svojim kućama. Uz to je, inače, udio žena među aktivnim stanovništvom na državnoj razini 33,5%, što je manje, nego u Dravskoj banovini (39,6%).

³³ Vidi bilj. 8.

Kranj	16 751 / 58,3	11 409 / 39,8	556 / 1,9	28 716 / 100
Lj.-okolica	17 741 / 50,8	16 673 / 47,7	519 / 1,5	34 933 / 100
Litija	11 400 / 59,5	7 646 / 39,8	134 / 0,7	19 180 / 100
Logatec	11 163 / 52,4	9 868 / 46,2	288 / 1,3	21 319 / 100
Radovljica	8 071 / 47,1	8 767 / 51,1	301 / 1,8	17 139 / 100
Novo mesto	15 632 / 62,1	9 205 / 36,5	352 / 1,4	25 189 / 100
Kamnik	12 526 / 59,7	8 183 / 39	267 / 1,3	20 976 / 100
Črnomelj	9 327 / 67,4	4 416 / 32	84 / 0,6	13 827 / 100
Kranjski prosjek	154 444 / 56,1	115 435 / 41,9	5 620 / 2	275 499 / 100

TABLICA 6.: Raspoređenost žena prema pojedinačnim privređujućim kategorijama u političkim kotarevima Kranjske pokrajine za 1910. (%)³⁴

privredljivosti Političko samostalne područje	kategorija				
	namještenice	radnice	nadničarke	pomažući u svojoj kući	
Lj.-grad	52,2	12	31,5	1	3,3
Postojna	22,7	0,9	6,4	3,1	66,9
Kočevje	32	0,7	5,4	5,8	56,1
Krško	23,3	0,5	6,7	4,8	64,7
Kranj	30	0,9	15,9	6,3	46,9
Lj.-okolica	26	0,9	21,8	3	48,3
Litija	22,3	0,5	10	3,9	63,3
Logatec	33,1	0,8	7,5	5,8	52,8
Radovljica	30,7	1,6	16,3	4	47,4
Novo mesto	24,6	0,6	4,9	3,8	66,1
Kamnik	23	1	13,5	5,3	57,2
Črnomelj	32,5	0,3	5,1	2,1	60
Kranjski prosjek	28,4	1,4	11,8	4,2	54,2

Zbog svoje prevlasti u nacionalnom gospodarstvu i intenzivne radne participacije žena, kategorija zanimanja A najjasnije odražava prirodu ženskog privređivanja u Kranjskoj. Inače, ženski rad bio je usporedivo iznadprosječno često privređujući, međutim najčešće i neplaćen. U popisnim godinama 1900. i 1910. bila je velika većina, barem tri četvrtine svih (75,4 tj. 73,6 posto), privređujućih Kranjica u kategoriji zanimanja A upisanih u kategoriju pomažući u svojim kućama.³⁵ I upravo u kategoriji zanimanja A privređujuće žene najrjeđe su postizale samostalan status. Godine 1880. tek je svaka trinaesta (7,6 posto) Kranjica, privređujuća u toj kategoriji zanimanja, upisana kao samostalna, a 1890., kad se inače udio privređujućih žena jako povećao, tek svaka šesnaesta

³⁴ Isto.

³⁵ Austrijska statistika je privređujuću kategoriju pomažućih doma oblikovala još u popisu 1900. Od tada su osobe koje su se uzdržavale na taj način ubrajale u status radnika.

(6,2 posto). Slično je bilo 1900., a pri zadnjem popisu 1910. udio samostalnih žena u kategoriji zanimanja izrazito se povisio i već je svaka osma (12,5 posto) bila i samostalna. Odnosi između pojedinačnih kategorija privređujućih, koje su se odnosile na žene u razdoblju 1880. - 1910. u kategoriji zanimanja A, otkrivaju razlike i u organizaciji rada i u obiteljskim odnosima. U Ljubljani - gradu u seljačkim djelatnostima privređujućih bilo je najmanje žena, iako su bile iznadprosječno često upisane kao samostalne i kao radnice, a bitno ispodprosječno kao pomažuće u svojim kućama.³⁶ U Ljubljani - gradu privređujuće žene u kategoriji zanimanja A preživljavale su radeći one seljačke djelatnosti koje su zadovoljavale uglavnom sve veće potrebe prijestolnice u razvoju i koje su bile u drugim političkim kotarevima pokrajine namijenjene pretežno privatnim obiteljskim potrebama i uglavnom nisu bile usmjerene na tržište: vrtlarstvo i cvjećarstvo. U istovrsnim specijaliziranim seljačkim djelatnostima koje su namijenjene trgovini, potrebe za radnom snagom su češće rješavali, nego što je to bio običaj na obiteljskim seljačkim posjedima, unajmljenom i plaćenom radnom snagom. Posve drukčije bilo je u izrazito seljačkome političkom kotaru Črnomelju, koji je bio u mnogim razvojnim pogledima najudaljeniji politički kotar u pokrajini.³⁷ Udio žena, privređujućih upravo u kategoriji zanimanja A, bio je tijekom desetljeća od 1880. do 1910. najviši u Kranjskoj, a kretanja u socijalnoj strukturi privređujućih žena u kotaru bila su tijesno povezana s istodobnim demografskim kretanjima i promjenama u obiteljskim hijerarhijama.³⁸ U Črnomelju je udio samostalnih žena u seljačkoj djelatnosti tijekom desetljeća rastao od ispodprosječnih 5,5 posto u popisnoj 1880. godini na iznadprosječnih 21 posto 1910. godine. Trend rasta samostalnih Črnomljanki pratilo je padanje udjela pomažućih u svojim kućama od iznadprosječnih 83,3

³⁶ Godine 1880. je 6,2% svih privređujućih Ljubljančanki bilo upisanih u kategoriju zanimanja A, 1890. godine 7,1%, 1900. godine 4,5% i 1910. godine još 3,4%. Godine 1880. bilo je od svih privređujućih Ljubljančanki upisanih u kategoriju zanimanja A 8,6% samostalnih, 1890. godine 16,8%, 1900. godine 18,2% i 1910. godine čak 33,9%. U 1890. godini, kad je bio status oblikovan, bilo je 0,5% nadničarki, 1900. godine 1,3% i 1910. godine 1%. U 1900. godini (prije tog popisa nema smisla uspoređivati podatke za kategorije koje su bile oblikovne u popisu te godine iz kategorije radnika) bilo je 25,2% radnica, a 1910. godine 22,4%. U 1900. bilo je pomažućih kod kuće 55,3%, 1910. godine 42,7%. Tijekom desetljeća je u Ljubljani - gradu uz inače padajući dio među privređujućim ženama u poljoprivredi, rastao apsolutni broj samostalnih žena. Godine 1880. bilo je 355 žena upisanih kao samostalnih u poljoprivredi, 1890. godine 1 015, 1900. godine 1 283 i 1910. godine čak 3 080.

³⁷ Za politički okrug karakterističan je rast udjela žena, uglavnom na račun iseljavanja muškaraca, visoka rodost, mali broj nezakonitih porođaja, ranija vjenčanja, iznadprosječni stupanj privređujućih žena, apsolutna prevlast poljodjelstva, iznadprosječni broj pomažućih u kući i udaljenost od najznačajnijih prometnica. Sabina ŽAGAR ŽNIDARŠIČ, *Ora et labora - in molči, ženska!*, Ljubljana, 2000.

³⁸ Godine 1880. bilo je 94,7% svih privređujućih Črnomljanki upisanih u kategoriju zanimanja A, 1890. godine 94,8%, 1900. godine 94,1% i 1910. godine 83,1%. Godine 1880. bilo je od svih privređujućih Črnomljanki upisanih u kategoriju zanimanja 5,5% samostalnih, 1890. godine 7,1%, 1900. godine 7% i 1910. godine 21%. U godini 1890. bilo je nadničarki 2,4%, 1900. godine 2,6% i 1910. godine 2,3%. U godini 1900. bilo je radnica 7,1%, a 1910. godine 5,5%.

posto u 1900. na ispodprosječnih 71,2 posto 1910. Dinamiku spolne i socijalne strukture privređujućih političkog kotara Črnomelj snažno je određivala upravo obiteljska hijerarhija - u kojoj je u pravilu muž/otac nositelj privređujuće djelatnosti i kao takav se pri popisivanju upisivao u kategoriju samostalnih - a drugi članovi obitelji, osim najmlađih, uključivali su se u proces privređivanja kao pomažući u svojim kućama. Da je u političkom kotaru rastao udio žena sa statusom samostalnih u seljačkoj djelatnosti, možemo povezati s istodobnim odlascima muškaraca iz kotara. Žene, i to uglavnom one koje su obavljale funkciju domaćice u obitelji tj. u domaćinstvu, nakon odlaska ili promjene zanimanja gospodara prebacile bi se u kategoriju samostalnih. Istodobnost odlazaka ili promjene muških zanimanja u druge kategorije zanimanja i prelazaka žena iz kategorije pomažući u svojim kućama u kategoriju samostalnih posebno je uočljiva ako uspoređujemo međusobne udjele među spolovima u sklopu pojedinačnih privređujućih kategorija. Ako je u popisu 1880. vrijedilo za Kranjsku kao cjelinu da je tek desetina (10,5 posto) samostalnih u seljačkoj djelatnosti bilo žena, i da se njihov udio u razdoblju od 1890. do 1900. popeo na slabu sedminu (13,7 zapravo 13,9 posto), u posljednjem svedržavnom popisu 1910. između svih samostalnih u seljačkoj djelatnosti žene su već činile slabu četvrtinu (22,8 posto). Na prijelomu 19. i 20. stoljeća u Kranjskoj se počeo oblikovati novi (danas prevladavajući) tip obiteljskog posjeda, gdje je (prema običaju) muž/otac imao zanimanje koje nije bilo povezano sa zemljoradnjom, a žena/majka je preuzela brigu za gospodarstvo i obitelj.

Kategorija zanimanja B, industrija, obrt

U sklopu kategorije zanimanja B, industrija i obrt u vrijeme austrijske monarhije, privređujuće žene su se u većem broju usredotočile samo na šest od petnaest zanimanja (u razdoblju od 1890. do 1900.), zapravo na pet od postojećih četrnaest (1910.) skupina zanimanja, koliko ih je obuhvaćala kategorija zanimanja: 1. tekstilna industrija i obrt; 2. papirna i kožna industrija te obrt; 3. drvna industrija i obrt; 4. prehrambena industrija i obrt; 5. industrija i obrt pića, konditorskih proizvoda, prenočišta i zalogajnica;³⁹ 6. odjevna industrija i obrt.

³⁹ U popisnoj godini 1910. spojili su skupinu zanimanja prehrambena industrija, obrt i pretežan dio skupine zanimanja industrija, obrt pića, konditorskih proizvoda, prenočišta i zalogajnica u jedinstvenu skupinu zanimanja prehrambena industrija, obrt. Prenocišta tj. cijelo ugostiteljstvo te su godine prebacili kao posebnu skupinu zanimanja u kategoriju zanimanja C, trgovina i promet.

TABLICA 7.: Raspoređenost privređujućih žena u Kranjskoj prema izabranim skupinama zanimanja kategorije zanimanja B, industrija, obrt (u %) ⁴⁰

skupina zanimanja/godina	1890.	1900.	1910.
tekstilna ind., obrt	9,5	13,9	21,6
industrija papira i kože, obrt	4,5	5,4	5
drvena ind., obrt	9	6,9	9,4
ind. prehrane, obrt	27,2	37,2	19,1
odjevna ind., obrt	32,3	26,3	35,8
ukupno	82,5	89,7	90,9
druge skupine zanimanja kategorije zanimanja	17,5	10,3	9,1

Za privređujuće žene u kategoriji zanimanja B, industrija, obrt, nije bila značajka samo to da su bile djelatne jedino u manjem dijelu skupine zanimanja - uglavnom onih povezanih s manipulacijom raznih vrsta materijala, tekstila, drva i prehrambenih proizvoda - za žene je bilo karakteristično i to da su u tim skupinama zanimanja obavljale samo manji dio zanimanja pojedinačne skupine zanimanja.

TABLICA 8.: Raspoređenost privređujućih žena prema pojedinačno izabranim zanimanjima unutar skupine zanimanja kategorije zanimanja B, industrija, obrt (u %) ⁴¹

skupina zanimanja/zanimanje	1890.	1900.	1910.
tekstilna industrija, obrt ⁴²			
predilje svile	14,3	/	/
predilje ovčje vune	15,4	/	/
predilje pamuka	9,2	18,9	23,1
tkalje pamuka	6,7	11	/
predilje, tkalje	/	11	/
čipkarice	39,8	40,6	61
ukupno	85,4	81,5	87,7

⁴⁰ Vidi bilj. 8.

⁴¹ *Isto.*

⁴² Dakako, tekstilna industrija, obrt nije bila ravnomjerno rasprostranjena cijeloj Kranjskoj. Tako, primjerice, 1910. više od 75% svih privređujućih Kranjica te skupine zanimanja boravi samo u dva politička okruga Kranjske: u Kranju i u Logatcu. U Kranju su žene najčešće obavljale zanimanja povezana s vunarstvom, pletenjem, tkanjem platna, pređenjem i tkanjem pamuka. Sve te djelatnosti bile su organizirane ili u obliku pogona s radnom participacijom cijelih obitelji ili već u sklopu pravih industrijskih pogona. I njihov udio se tijekom desetljeća neprestano povećavao. A Logatčanke su bile u toj skupini zanimanja najčešće privređujuće kao čipkarice. Vidi bilj. 8, Kobe ARZENŠEK, Tekstilna proizvodnja i njena industrializacija na Slovenskem od početka 19. stoljeća do leta 1918., doktorska disertacija, Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani 1979.

industrija papira i kože, obrt ⁴³			
obrađivačice papira i ljepenke	86,6	89,2	81,9
drvena industrija, obrt ⁴⁴			
izrađivačice košara i pleten. proizv.	74,5	86,5	83,3
<hr/>			
prehrambena industrija, obrt ⁴⁵			
mljekarice	8	5,2	6,7
pekarice	2,3	2,3	5,1
mesarice	2,8	2,4	5,4
gostioničarke	34,6	46,6	^{/46}
duhanske radnice	49,2	41,1	75,4
ukupno	96,9	97,6	92,6
<hr/>			
odjevna industrija, obrt ⁴⁷			
izrađivačica rublja	62,9	4,2	6,1
krojačice	9,4	71,5	76,3
zaposlene u čistionicama	8,2	14,6	8,5
ukupno	80,5	90,3	90,9

⁴³ Ova kategorijaje bila izrazito zastupljena samo u trima političkim kotarima Kranjske: u Krškom, Kranju i u Ljubljani - okolici. Najveći broj privređujućih žena zapošljavala je, dakako, Terpinčeva tvornica papira i celuloze u Vevčama pokraj Ljubljane (67,7% svih privređujućih Kranjica u toj skupini zanimanja). Isto.

⁴⁴ Zanimanja te vrste bila su već tradicionalno prisutna uglavnom u političkim kotarevima Kranj i Kamnik, gdje je živjelo gotovo 90% svih Kranjica, privređujućih u toj skupini zanimanja. Isto.

⁴⁵ Ova kategorijaje bila zbog svoga općeg značaja zastupljena u svih političkim pokrajinskim kotarevima. Međutim, najveću petinu udjela svih privređujućih Kranjica ove skupine zanimanja naći ćemo u Ljubljani - gradu. Na to je nedvojbeno do popisa 1910. utjecao i veliki broj gostionica, vinotočja i sličnih kuća, a u popisu 1910. uglavnom ljubljanska tvornica duhana. Zato što Ljubljana - grad nije bio industrijsko, nego prije obrtničko i uglavnom upravno središte pokrajine, imale su upravo radnice ljubljanske tvornice duhana najveći udio među privređujućim Ljubljančankama u cjelokupnoj kategoriji zanimanja B, industrija, obrt (vidi bilj. 8; Jasna FISCHER, "Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871. - 1914.," u: Prispjevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1984., 11.-62.)

⁴⁶ Godine 1910. sve su ugostiteljske djelatnosti prenesene u kategoriju zanimanja C, trgovina i promet.

⁴⁷ I ova je, kao i prehrambena industrija, obrt, značajnije zastupljena u svim političkih kotarevima u pokrajini. No, veliki apsolutni brojevi proizvođačica rublja i krojačica oslikavaju tadašnji način života - koji je postupno nestajao - i značaj čimbenika tzv. samosvijesti pri izjašnjavanju popisanih. Naime, veliki broj žena koje su se u popisu izjašnjavale da su privređujuće kao švelje, uvelike su premašivale tadašnje realne potrebe stanovništva. Primjerice, 1890. Ljubljana - grad imao je oko 30 000 stanovništva i gotovo 700 proizvođačica rublja i krojačica, što bi značilo, da je jedna švelja došla na približno 40 Ljubljančana. U vrijeme popisa 1910. godine tako su u Ljubljani - gradu imali gotovo 900 švelja. Međutim, drukčije stanje pokazuju podaci, primjerice, za politički kotar Črnomelj, gdje je u prosjeku "dolazila" jedna švelja na gotovo 500 stanovništva. Među ljubljanskim i drugim krojačicama i proizvođačicama rublja ne smijemo vidjeti toliko samostalnih obrtnica ili kod njih zaposlenih žena, nego zapravo žena koje su za domaće (uglavnom žene i djecu) potrebe šivale odjeću. Naime, još u 20. stoljeću ženska je odjeća, za razliku od muške, i rublje za sve članove obitelji bilo izrađivano kod kuće, a takva se djelatnost po načelu austrijske statistike zanimanja brojila kao privređujuća. Vidi bilj. 8, S. ŽAGAR ŽNIDARŠIČ, Ora et labora - i molči, žena!

Kategorija zanimanja C, trgovina i promet

U današnjem tercijarnom sektoru gospodarstva, koji uključuje različite uslužne djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, promet, financijsko posredovanje i sl.), možemo naći nekoliko izrazito feminiziranih zanimanja, a proces feminizacije krenuo je uglavnom u razdoblju između dvaju rata, a još izrazitije u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. U kategoriju zanimanja C, trgovina i promet, u razdoblju Austro-Ugarske u popisu 1890. bilo je uključeno pet od zapravo sedam (1910. godina) skupina zanimanja: 1. trgovina s robom; 2. novčane i kreditne ustanove, osiguravajuće ustanove; 3. željeznički transport; 4. drugi transport po kopnu i vodi; 5. druge trgovačke i prometne djelatnosti; 6. ugostiteljstvo (od 1910., dok je prije bilo u kategoriji zanimanja B); 7. samostalni kućni poslovi i nadničari s nestalnim, promjenjivim radom. I u toj kategoriji zanimanja bile su privređujuće žene u većem broju uključene samo u manji broj skupina zanimanja: u razdoblju 1890. - 1900. samo u dva od pet zanimanja, tj. trgovina robom i razne trgovačke obrti, zapravo razni kućni poslovi; a 1910. većinom u tri od sedam zanimanja: trgovina robom, ugostiteljstvo i samostalni kućni poslovi.

TABLICA 9.: Raspoređenost privređujućih žena prema izbranim skupinama zanimanja kategorije zanimanja C, trgovina i promet (u %) ⁴⁸

skupina zanimanja/godina	1890.	1900.	1910.
trgovina robom	22,2	50,1	37,6
transport kopnom	5,6	10,4	3,5
kućni poslovi	70,9	38,3	15,6
željeznički transport	/	/	1
ugostiteljstvo	/	/	41
ukupno	98,7	98,8	98,7

I u toj kategoriji zanimanja žene su se koncentrirale samo u nekim zanimanjima u sklopu skupine zanimanja. Bez obzira na godinu popisa za privređujuće žene u Kranjskoj, koje su se u toj kategoriji zanimanja ubrajale u skupinu zanimanja trgovina robom, najzanimljiviji ili (vjerojatnije) najdostupniji posao bio je u trgovinama s miješanom robom: 1890. čak 43,7 posto, 1900. godine 33 posto i 1910. još 9,6 posto svih upisanih u tu skupinu zanimanja. Iako na prijelomu prošlog stoljeća, barem ne u Kranjskoj, još ne možemo govoriti o značajnoj feminizaciji zanimanja, ipak je prodavačica u trgovinama miješanom robom bilo koliko i prodavača. Godine 1890. bilo je od svih privređujućih

⁴⁸ Vidi bilj. 8.

u tom zanimanju 47,1 posto žena, 1900. godine 40,1 posto i 1910. godine već 48,3 posto. Još veći broj nego u trgovinama miješanom robom bile su prodavačice u prehrambenim trgovinama. Godine 1890. je od svih privređujućih zanimanja u trgovini prehranom i pićem radilo 58,9 posto žena, 1900. godine 50,3 posto i 1910. godine 54,2 posto.

Pri izboru zanimanja u skupini zanimanja transport kopnom žene su bile još više ograničene. Zastupljene su samo u jednom zanimanju od njih pet, zapravo šest. Nalazimo ih uglavnom u djelatnostima povezanim s poštarskim, telegrafskim i telefonskim prometom: 1890. se 57,1 posto svih privređujućih žena u toj skupini zanimanja ubrajalo u zanimanje poštanske službenice, telegrafistkinje i telefonistice, 1900. godine 73,7 posto i 1910. godine 91,4 posto. Žene su u tom razdoblju činile već trećinu svih poštanskih, telegrafskih i telefonskih namještenika u Republici Sloveniji, 1890. godine 31,4 posto od svih, 1900. godine 37,1 posto i 1910. godine 30,3 posto.⁴⁹

Kao djelatnost u kojoj je već u onom vremenu prevladavala radna sila žena, treba spomenuti ugostiteljstvo. U sklopu skupine zanimanja ugostiteljstvo, koje je u popisu 1910. prebačeno iz kategorije zanimanja B, su privređujuće žene prije ili poslije bile povezane sa zanimanjima u gostionicama i prenoćištima. S privređujućim poslovima, uglavnom u domaćim gostionicama, bavilo se čak 98 posto svih upisanih žena u tu skupinu zanimanja. Predstavljale su dvije trećine svih privređujućih u tom zanimanju. Rjeđe bismo mogli sresti žene u "šik" lokalima, primjerice u kavanama u kojima su radile u cijeloj Kranjskoj u 1910. godini, samo 61 žena.

Međutim, izrazito feminizirano je bilo (već) u onom vremenu zanimanje samostalni kućni poslovi koji su se ubrajali u skupinu zanimanja samostalni kućni poslovi i nadničari s nestalnim i promjenjivim poslovima. U tom zanimanju našle su se tako pralje, glačarice, kućne pomoćnice, čistačice i druge žene koje su dolazile u pojedinačna kućanstva u više ili manje redovitim vremenskim razmacima i koje nisu bile (i to ih je i razlikovalo od podređenog, uzdržavane kategorije kućne služinčadi) sastavni ili čak uzdržavani dio domaćinstva kakvog privređujućega gazde i koje su za svoj rad primale dogovorenu i redovitu plaću. Potreba za takvim vrstama poslova bila je posebno velika u gradovima. Među gradovima u Kranjskoj ta je potreba bila nedvojbeno najveća u Ljubljani - gradu. Tako većinu žena (više od polovice svih u Kranjskoj) koje su se prehranjivale tim zanimanjem možemo naći upravo u prijestolnici pokrajine i, u neposrednoj vezi s njezinim potrebama, i u njezinoj okolici. Godine 1890. u Ljubljani - gradu bilo je gotovo 1 000 žena privređujućih u tom zanimanju, a u Ljubljani - okolici gotovo još njih 300 (u isto vrijeme, primjerice, u političkom kotaru Črnomelj bilo ih je samo 41). Godine 1910. u Ljubljani - gradu bilo ih je još 521, a u njezinoj okolici 119 (u Črnomelju 14). Ljubljančani

⁴⁹ Uz to treba podsjetiti da su apsolutni brojevi bili niski: 1890. imamo u Kranjskoj 133 žena poštanskih službenica, telegrafistkinja i telefonistica, 1900. godine i 1910. godine 244.

su bili, primjerice, zbog održavanja čistoće svoga rublja jako ovisni upravo o praljama iz okolice koje su, s obzirom na okoliš i potrebe njihovih stranaka, specijalizirane za pojedinačne vrste materijala te razvile pravi domaći "uslužni obrt".⁵⁰

To zanimanje bilo je za žene, prije svega one udane, primamljivo. Naime, prevladavajuća organizacija rada omogućila im je relativno slobodno prilagođavanje radnog vremena, tako da su lakše usklađivale svoje obiteljske obveze odnosno brigu za djecu i domaćinstvo sa svojom privređujućom djelatnošću. Te prednosti bile su očite, primjerice, kod pralja koje su većinu svoga rada obavljale u svojim kućama, a na redovite "ophodnje" svojih stalnih stranaka mogle su, ako nije bilo drugog izbora, voditi i svoju djecu. Naime, za udanim ženama, koje su htjele ili morale svojim privređujućim radom pridonijeti prehranjivanju obitelji, stalno je bio najveći problem upravo kako uskladiti ženine obiteljsko - kućne obveze i zahtjeve koje je predstavljao rad izvan kuće (s čime privređujući muškarci nisu imali teškoća). Zato na početku 20. stoljeća udane privređujuće žene, bez obzira na kategoriju zanimanja, najčešće nalazimo u onim djelatnostima koje su im omogućivale vremensko i prostorno usklađivanje obiju zadaća. U kategoriji zanimanja A, seljačka djelatnost, s time gotovo nije bilo problema, bez obzira na to jesu li se žene prehranjivale kao radnice ili kao nadničarke, jer su uobičajeno na rad mogle dovesti i djecu (a ako su pri tome i djeca mogla štogod "zaslužiti", utoliko bolje). Najveće teškoće imale su one udane žene koje su bile privređujuće u kategoriji zanimanja B, industrija i obrt, i to uglavnom kao radnice u raznim tvornicama s točno određenim (i dugim) radnim vremenom. Udane radnice taj su problem rješavale na različite načine. Primjerice, u Ljubljani su duhanske radnice najprije unajmljivale dadijljama, a kasnije je čuvanje djece organizirano u tvornici.⁵¹ Radnice u tekstilnim tvornicama, primjerice, "za rad sposobnu djecu" vodile su u tvornicu, tako da je većina djece, koja su radila u industrijskim pogonima, tamo bila sa svojim roditeljima u nekakvoj radnoj zaštiti.⁵² Problemi povezani s usklađivanjem

⁵⁰ Za pranje je posebno važna kvaliteta vode. Tako su, primjerice, pralje iz sela Bizovika, koje leži istočno od Ljubljane, specijalizirane za pranje bijelog, uglavnom lanenoga rublja, za što je meka bizoviška voda i blaga, vjetrovita sjena bizoviških vrtova najpogodnija. P. ŠTRUKELJ, Pranje rublja u okolici Ljubljane, *Slovenski etnograf*, 11, Etnografski muzej u Ljubljani, Ljubljana, 1958.

⁵¹ "U Ljubljani su 1909. počeli pripremati 'dom za dojenčad'. Za tu priliku su adaptirali stan tvorničkog sluga, a cjelokupnu zgradu dignuli su za jedan kat i na taj način dobili 34 kreveta. To je, dakako, bio mali broj, međutim značio je početak organiziranog čuvanja radničke djece." (Tatjana ČEPIČ, *Ljubljanska tobačna tovarna skozi čas*, u: Jakopič T.: *Opojnost tobaka*, Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne tovarne Ljubljana, Ljubljana, Tobačna Ljubljana 1991, 13-53., 34.

⁵² Međutim, malu djecu, mlađu od pet godina, zaposlene su žene bile prisiljene predavati različitim odgajateljicama i dojiljama. Problem zamjenskog dojenja često se javljao, a zbog socijalne bijede rjeđe se javno spominjao, kako među siromašnim, tako i među bogatijim. Sabina ŽAGAR ŽNIDARŠIČ, Novo materinstvo. Novi pogledi na matere i njihovo materinjenje od konca 19. stoljeća do druge svetovne vojne, *Annales*, Ser. Hist. Sociol., 2., Kopar, 327.-338.

tradicionalnih, materinskih i kućnih te suvremenih i plaćenih ženskih radnih obveza izrazito su novi. Zapravo, tada su se u svijetu pretežno plaćenog rada izvan okvira zajednice u domaćinstvu, problemi ponovno pojavili i to u težem obliku. U mnogočemu upravo je bračno stanje žene određivalo kojim zanimanjem i, prije svega, u kojoj kategoriji će se (moći još) prehranjivati. Žene su zato često nakon promjene svoga bračnog stanja, promijenile i privređujuću kategoriju.

Kategorija zanimanja D

Kategorija zanimanja D stare austrijske statistike zanimanja - za koju se pri popisu 1890. uobičajno naziv kategorije javnih i vojnih zanimanja, slobodnih zanimanja i osoba bez spominjanja zanimanja - bila je, prema riječima austrijske istraživačice Birgit Bolognese-Leuchtenmüller, oblikovana "uglavnom za uspostavljanje jasnih razlika između gornjih triju kategorija zanimanja."⁵³ U tu kategoriju zanimanja su, uz različite državne službenike, vojnike i slobodnjake, uključeni i oni koji pri popisivanju nisu mogli navesti zanimanja kojima se prehranjuju, a nisu ni imali nekoga koji bi ih uzdržavao. Dakle, bili su uključeni i "nezaposleni". Međutim, ne kao uzdržavani, nego suprotno: u statistici su ih upisivali kao samostalne privređujuće osobe. Ovdje su se ubrajali i svi koji su primali mirovinu, svi koji su živjeli od rente, kao i svi oni koji su u vrijeme popisa bili u raznim odgojnim, humanitarnim, nastavnim i sličnim ustanovama, te svi oni koji su primali potpore u bilo kojem obliku. Za sve te, danas uglavnom neaktivne skupine stanovništva, vrijedilo je da su imali samostalni status jednostavno zato što u procesu pridobivanja sredstava za svoje preživljavanje nisu stupali u nijedan mogući, hijerarhiziran radni (a možda i plaćeni) odnos. Tako je kategorija zanimanja D iskakala s najvišim postotkom samostalnih privređujućih osoba (kako muškaraca tako i žena) i najnižim postotkom radnika, nadničara, ali i pomažućih u svojim kućama.

Kategoriju zanimanja D mogli bismo s obzirom na djelatnosti označiti kao kvartalni sektor nacionalnoga gospodarstva i, s obzirom na prevladavajući spol privređujućih, kao "žensku" kategoriju zanimanja. U razdoblju četiriju popisa od 1880. do 1910., broj privređujućih žena u Kranjskoj upravo u toj kategoriji zanimanja jako se povećao i u popisu 1910. žene su činile gotovo polovicu svih privređujućih u toj kategoriji zanimanja.⁵⁴ Ako je za žensko privređivanje u prve tri kategorije zanimanja stare austrijske statistike zanimanja vrijedilo da se usredotočila samo na manji dio skupina zanimanja i zanimanja u konkretnoj kategoriji zanimanja, to nije bio slučaj za kategoriju zanimanja D: žene su

⁵³ B. BOLOGNESE-LEUCHTENMÜLLER, *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750-1918, Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarns*. Beč 1978, str. 116.

⁵⁴ Indeksi rasta broja privređujućih žena (i muških) u kategoriji zanimanja D s obzirom na podatke popisa iz 1880.: 1890. godine 487 (193), 1900. godine 519 (197) i 1910. godine 852 (271).

bile naglašeno uključene u sve skupine zanimanja odnosno kategorije zanimanja, osim u skupini namijenjenoj vojnicima.

TABLICA 10.: Raspoređenost privređujućih žena prema skupinama zanimanja kategorije zanimanja D (u %)⁵⁵

skupina zanimanja/godina	1890.	1900.	1910.
dvorske, državne i			
druge javne službe	7	9	4,3
druga slobodna zanimanja	0,3	0,5	0,4
korisnici rente i potpore	79,4	61,8	65,3
korisnici u različitim zavodima	10,4	16,1	13,7
bez zanimanja	2,9	12,6	11,7
obrazovanje ⁵⁶	/	/	4,6
ukupno	100	100	100

Izrazita većina žena, uključenih u kategoriju zanimanja, u svim se popisima upisivala u skupinu zanimanja osoba koje se prehranjuju od renti i raznih potpora.⁵⁷ Dakle, siromaštvo je bilo (i) u Kranjskoj ženskoga spola. Naime, žene su prevladavale i inače se najčešće upisivale u “zanimanja” koja prije svega pokazuju financijsku bijedu upisane osobe, a često i njezinu socijalnu marginaliziranost i osamljenost. Velika većina žena, čak između 72,8 i 83,1 posto svih rentnica i uzdržavanih (potpirank), ubrajala se u “zanimanje” “preužitkaric”, primateljica najčešće minimalnih naknada (oskrbovalnina) koju im je bio dužan davati nasljednik imovine iz koje je taj “preužitek” izviraio.⁵⁸ Broj “preužitkaric” u Kranjskoj u razdoblju između 1890. i 1910. povećao se od 8 000 do nešto više od 13 000 žena. Znatno manje žena u toj skupini zanimanja bile su rentnice, žene koji su živjele na račun sredstava iz kapitala. Broj rentnica u nas neprestano se smanjivao od 1000 prema popisu iz 1890. godine na nešto manje od 500 prema posljednjem popisu iz 1910. godine.

⁵⁵ Vidi bilj. 8.

⁵⁶ Posebna skupina zanimanja 27, namijenjena školama, knjižnicama, znanstvenim institutima, bila je oblikovana pri zadnjem popisu 1910. Do tada ćemo naći zaposlene u spomenutim djelatnostima u sklopu skupine zanimanja dvorske, državne i druge javne službe.

⁵⁷ Za muškarce to nikako nije vrijedilo. Od svih upisanih u kategoriju zanimanja D, 1890. godine 46,9%, 1900. godine 37,5% i 1910. godine 43,9% ubrajale su se u tu skupinu zanimanja.

⁵⁸ Preužitek je ‘dohodak’ koji prima osoba, preužitkar – preužitkarica. Najčešće je to bilo u obliku osnovne opskrbe tj. hrane, stanovanja. Ukratko, to je bila osoba koja je predala svoj imetak tj. izvor za vlastito preživljavanje drugoj osobi, a koja se ugovorno obvezala prema nekadašnjem vlasniku imetka do njegove smrti. Najčešće je bila riječ o starijim osobama na selu u poljoprivredi, ali taj status možemo naći i u drugim djelatnostima.

Žene su prevladavale i među onima koji su boravili u različitim zavodima. Dobra desetina privređujućih žena te kategorije zanimanja boravila je u bolnicama, ludnicama, stacionarima za kronične bolnice, sirotištima, za razliku od muškaraca koji su češće bili korisnici odgojnih ustanova. Više nego trećina, a prema popisu 1910. čak polovica svih žena upisanih u skupinu zanimanje koje su boravile u različitim zavodima bile su očito beskućnice. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće broj najsiromašnijih žena u Kranjskoj neprestano se povećavao. Godine 1890. bilo je jedva 1 000 žena koje su boravile u ludnicama, bolnicama, stacionarima za kronične bolesti i sirotištima, a koje su bile beskućnice, da bi ih deset godina kasnije bilo već gotovo 1 500. U vrijeme posljednjeg popisa 1910. njihov se broj približio broju 2 500. Ako pribrojimo još desetinu žena, koja se ubrajala u skupinu zanimanja bez poznatog zanimanja, na taj se način devet desetina svih Kranjica, upisanih u kategoriju zanimanja D, ubrajala u izrazito siromašne skupine zanimanja i "zanimanja", a samo desetina ih je obavljala neko "pravih" zanimanje kakvo i danas postoji.

No, u kategoriji zanimanja D naći ćemo i prve intelektualke u nas, tj. žene koje su se za svoje zanimanje posebno školovane. Tako ćemo naći žene u sljedećim zanimanjima: obrazovanje (većinom su to bile učiteljice namještenice u pučkim i gradskim školama), niže zdravstveno osoblje (babice, medicinske sestre, namještenice u javnim zavodima), crkveno osoblje (časne sestre, koje su se u skladu s redovitim usmjerenjem bavile podučavanjem, medicinskom skrbi i pomoći),⁵⁹ plesačice, glazbenice i njima slične umjetnice,⁶⁰ spisateljice, urednice, stenografkinje, računovotkinje i privatne tajnice.⁶¹ Broj žena u većini takvih i sličnih zanimanja koja su danas snažno feminizirana, počeo je snažno rasti tek u razdoblju nakon Dugoga svjetskog rata. Razvoj je bio nedvojbeno povezan s postupnim otvaranjem mogućnosti za zahtjevnije obrazovanje i za žene. U vezi s tim stara su austrijska sveučilišta u usporedbi s mnogim europskim sveučilištima prilično kasnila.⁶² Bečko sveučilište, primjerice, dopustilo je upis prvim studenticama tek potkraj 19. stoljeća. U zimskom semestru 1897./98. upisale su se prve studentice na filozofski fakultet, na kojem su se

⁵⁹ Zanimanja koja su činila skupinu zanimanja dvorske, državne i druge javne službe; a pri popisu 1910. i skupina zanimanja obrazovanje.

⁶⁰ Skupina zanimanja slobodna zanimanja. Takvih umjetnica smo u Kranjskoj imali vrlo malo, međutim njihov je broj rastao. Godine 1890. bilo ih je 23, a 1900. godine 40 i 1910. godine 63.

⁶¹ Skupina zanimanja slobodna zanimanja: i tih je bilo malo, ali je njihov broj tijekom popisa rastao. Očito je da su se žene mogle intenzivnije zapošljavati u tim pretežno uredskim zanimanjima tek nakon Prvog svjetskog rata kad je došlo do intenzivnijeg razvoja komunikacijske tehnike i nastavka značajnih pomaka u strukturi nacionalnog gospodarstva.

⁶² Jedan od prvih europskih sveučilišta koje je dopustilo upis i ženama bilo je već 1863. sveučilište u Zürichu. Među njima dugo su vremena prevladavale strane studentice. Posebno brojčano jaka bila je skupina ruskih studentica koje su, primjerice, 1873. zbog njihova anarhizma i ljevičarenja isključili sa sveučilišta pa su se, neuspješno, pokušavale upisati na sveučilište u Grazu. Zürichu su se u razdoblju od 1870. do 1894. pridružila još neka sveučilišta, napose francuska, skandinavska, engleska, nizozemska, talijanska, grčka i turska sveučilišta.

školovala uglavnom za pedagoška zanimanja, a u zimskom semestru 1900./01. ženama su dopustili upis i na medicini te farmaciju. Mnogi studiji ostali su za žene tijekom razdoblja austrijske monarhije zatvoreni. Tek nakon Prvoga svjetskog rata u novoj južnoslavenskoj državi ženama su dopustili upis i na pravo, tehničke, rudarske, veterinarske i teološke visoke škole. Još 1909. je staro austrijsko ministarstvo za kulturu i obrazovanje svoju zabranu upisa ženama na tehničke fakultete opravdavalo "s razlozima načelnog značaja".⁶³

Unatoč svim preprekama i poniženjima koje su žene u visokoškolskim ustanovama trpjele, na svim sveučilištima svijeta, koja su konačno otvorila svoja vrata i ženama, broj studentica neprestano se i brzo povećavao. Godine 1898. od svih studenata Bečkog sveučilišta bilo je samo pola posto žena, deset godina kasnije, 1908. godine bilo ih je oko šest posto. Godine 1918. bilo je 15 posto studentica među bečkim studentima, 1928. već su četvrtina bile studentice, a u školskoj godini 1984./85. već polovica. Slično je stanje i danas na slovenskim sveučilištima, u kojima su više od polovice upisanih žene. Neki fakulteti, uglavnom humanističkog i društvenog usmjerenja, gotovo su potpuno u ženskim rukama. Na sveučilištu u Primorskoj, primjerice, od svih upisanih studenata već 73,7 posto su studentice. Na visokim školama njihov udio još je i veći: 77,4 posto (na Visokoj školi za zdravstvo u Izoli je 82,1 posto studentica od svih upisanih, a na Turistici 76,1 posto). Među fakultetima se izdvaja Pedagoški fakultet sa 89,6 posto studentica. Slijedi Fakultet za humanističke studije sa 76,1 posto studentica, a "ispodprosječni" udio studentica ima samo Fakultet za menadžment (63,9 posto).⁶⁴

No, ženski zahtjevi za pravo na obrazovanje i slobodno (pod jednakim uvjetima kao što je to vrijedilo za muške kolege) obavljanje izbranog zanimanja naišli su na hrpu prepreka. Jedan od najznačajnijih zahtijeva prvoga vala ženskog pokreta u Europi i SAD-u, je polemizirao s "teorijom o konzervaciji energije", popularnom i prihvaćenom na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Teorija, koja je izvirala iz vulgarnog biologizma, dakako, oblikovana je prema mjeri privilegiranih slojeva i (zbog praktičnih razloga) nikada nije bila implicirana na predstavnice i predstavnike nepriviligiranih društvenih skupina. Prvo pravilo te teorije govori o tome da ima tijelo ima volju odnosno određenu količinu vitalne energije koja se različito raspoređuje od organa do organa ili od jedne tjelesne funkcije do druge. To znači da čovjek može razviti neki organ, sposobnost, tjelesnu funkciju samo na račun drugog organa ili drugih funkcija. A u usporedbi s drugim organima upravo spolni organi pokazuju veći afinitet

⁶³ W. HEINDEL, Zur Entwicklung des Frauensiums i Österreich. V: W. HEINDEL W. i M. TICHY: "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück." Frauen an der Universität Wien (ab 1897). Beč, WUV-Universitätverlag 1993., 17.-26., 19.-20.

⁶⁴ Posve slični odnosi su na najstarijem slovenskom sveučilištu u Ljubljani. U njegovu sklopu imaju Pedagoški fakultet i Fakultet za socijalni rad, a od ukupnog broja studenata 90 posto je žena, Visoka zdravstvena škola ima više od 80 posto žena, a Filozofski fakultet oko 80 posto. Slično je i na Medicinskom fakultetu i Fakultetu za društvene znanosti, Visokoj upravnoj školi i Fakultetu za farmaciju te je žena više od 70 posto. Pravni fakultet ima gotovo 70 posto žena. Čak i na Teološkom fakultetu danas je više studentica nego studenata.

za vitalnom energijom. Stoga, prema drugom pravilu te teorije, za "biologiju" žene bitna je upravo njihova reproduktivna funkcija, a afinitet tih organa za energijom jako je velik, te u ženskom organizmu prevladava raspodjela raspoložive životne energije među pojedinačnim organima i funkcijama koje su u mnogočemu već po "prirodi" predodređene. Spomenutom teorijom objašnjavali su razlike u "prirodnom" određenju muškaraca i žena. Tako su morali, primjerice, muškarci iz privilegiranih skupina štedjeti svoju seksualnu energijom na račun "viših" funkcija, uglavnom intelektualnih i poduzetničkih. Liječnici su ih upozoravali neka se "ne razmeću neodgovorno sa sjemenom", nego da tu energiju usmjeravaju u više ciljeve.⁶⁵ Liječnička promidžba bila je snažno protuonaniistički usmjerena i ilustrirana različitim primjerima posljedica "iskvarenog" sjemena koji između ostalog može proizvesti i "patuljke, slabašne potomke i djevojke".⁶⁶ Suprotno tome, koncentracija životne energije upravo na spolne organe i funkcije u žena liječnici su smatrali najpoželjnijom. Podupiranje spolnih funkcija i čuvanje spolnih organ u žena trebale bi biti podređene sve druge djelatnosti. U vrijeme menstruacije žene bi se trebale uglavnom odmarati, kao što bi trudne žene trebale veći dio vremena ležati. Prema tada prevladavajućem mišljenju muškaraca različitih struka na žene je imalo fizičke loše posljedice upravo obrazovanje: previše razvijen mozak može prouzročiti smanjenje maternice. Naime, u žena su razvoj reproduktivnih i razvoj intelektualnih funkcija bili posve isključujući i suprotno učinkoviti procesi. Tako je u drugoj polovici 19. stoljeća napisao njemački znanstvenik P. Moebius u djelu pod naslovom *Zabrinjavajuća fiziološka i intelektualna slabost žena*: "Ako želimo da će žena biti posve sposobna za materinstvo, onda ona ne može imati muški mozak. Ako bi bile ženske sposobnosti jednako razvijene kao muške, mogli bi trpjeti njezini važni organi i dobili bi odvratan i nekoristan hibrid."⁶⁷

Zaključak

Žene su u nas predstavljale značajan dio raspoložive i aktivne radne snage već od samih početaka oblikovanja suvremenog tržišta rada. Sudjelovale su u svim djelatnostima nacionalnog gospodarstva na sve načine koji su im bili dostupni. Svoj svakidašnji privatni život potpuno su prilagođavale upravo tim mogućnostima. Na različite načine pokušavale su svoje "tradicionalne" privatne i obiteljske obveze prilagođavati upravo uvjetima preživljavanja na tržištu rada. Zbog toga su se odricale svoga prava na materinstvo, prilagođavale majčinske dužnosti i na taj način su ih samo prividno zanemarivali. U sklopu različitih ženskih društava i pokreta nastojale su državu kao zakonodavca i skrbnika za opće dobro prisiliti da prilagodi zakonodavstvo materinstvu i obiteljima i da otvara te financira nužno potrebne potporne ustanove. Naime, za

⁶⁵ B. EHRENREICH i D. ENGLISH: *Complaints and Disorders, The Sexual Politics of Sickness*. New York. The Feminist Press, The City University of New York, 1973., 27.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ *Isto*, 28.

žene na tržištu rada bilo je, i još je uvijek, vitalno pitanje kako u različitim uvjetima na odgovarajući način usklađivati kako profesionalne tako i privatne te obiteljske obveze. To je pitanje koje se muškim radnicima do sada nije postavilo. U razdoblju dugog stoljeća žene su bile i još uvijek jesu aktivne akterke preoblikovanja strukture nacionalnog gospodarstva, što jasno odražava i posve promijenjena struktura rasporeda ženske (i muške) radne snage između pojedinačnih sektora gospodarstva.

TABLICA 11.: Raspoređenost aktivnih žena (i muškaraca) u sektorima gospodarstva (u %)⁶⁸

godina	primarni	sekundarni	tercijarni	kvartarni	ukupno
1890.	80,8 (68,7)	7,4 (16,3)	2,7 (3,8)	9,1 (11,2)	100
1910.	70,8 (57,2)	8,5 (20,6)	5 (6,8)	15,7 (15,4)	100
1931	67,3 (56,1)	13,3 (26,2)	4,2 (6,7)	15,2 (10,9)	100
1998 ⁶⁹	12 (11,7)	30 (47,7)	30 (28,8)	28 (11,8)	100
2005	9 (8,9)	25,4 (47,5)	32,3 (29,4)	33,3 (14,2)	100

Iako je u nas ženska radna snaga nezamjenljiva, da su žene više nego 90 posto zaposlene na puno radno vrijeme i da imaju u prosjeku nešto viši stupanj obrazovanja od muškaraca, još uvijek su slabije plaćene od muških kolega. U prosjeku u nas zaposlene žene imaju oko deset posto nižu plaću od kolega. "Godine 1998. (a i za sve sljedeće godine vrijedi isto, primjedba autorice) bile su prosječne mjesečne bruto plaće zaposlenih muškaraca u trinaest područja djelatnosti više od plaća zaposlenih žena, a u dvije manje. Isto tako su bile prosječne bruto plaće zaposlenih muškaraca prema stupnju stručne osposobljenosti veće od plaća zaposlenih žena. (...) Mogući uzroci za razlike u plaćama među spolovima za inače jednak stupanj stručne osposobljenosti su vrsta i sadržaj rada, gospodarsko stanje društva, poduzeća ili organizacije u kojem zaposlena osoba radi, radni uvjeti ili u pojedinačnim djelatnostima, jer u nekoj djelatnosti prevladavaju muškarci, a u drugoj žene. Uzroci mogu biti i zbog poslova s velikom odgovornošću ili manje ili više zahtjevnim poslovima u teških uvjetima rada (iznimni fizički naponi, štetni utjecaji na zdravlje, velika vjerojatnost nesreća i ozljeda na poslu i slično) koje većim dijelom obavljaju muškarci. Osim toga, mogla bi biti riječ o terenskom, smjenskom, noćnom

⁶⁸ Vidi bilj. 3 i 8.

⁶⁹ U sekundarni sektor uključene su sve prerađivačke djelatnosti, opskrba strujom, plinom i vodom, i građevinarstvo. U tercijarnom sektoru su: trgovina, ugostiteljstvo, promet, skladištenje, veze, financijsko posredništvo i nekretnine, najam i poslovne usluge. U kvartarni sektor spadaju: javna uprava, obrana, socijalno osiguranje, obrazovanje, zdravstvo, socijalna skrb, druge javne, zajedničke i osobne djelatnosti.

ili produljenom radu, dežurstvima te duljini radnog staža i slično. (...)", kako su zapisali u Statističkom uredu Republike Slovenije na kraju pregleda "Plaće prema stupnju stručne osposobljenosti."⁷⁰ No, mi bismo mogli dodati još i ovo: činjenica je da su žene slabije plaćene od jednako stručno osposobljenih muškaraca čak i za isti rad i da za njih na tržištu rada vrijede drukčija pravila, pa i takva koja traže bitno veći stupanj prilagođavanja. No, nedvojbeno je da uzroci izviru iz društvenog konsenzusa koji se uspostavljao i uspostavio usporedno s procesima prevlasti kapitalističke raspodjele, industrijalizacije i urbanizacije, i koji je bitno određivao i genezu ženskog zapošljavanja (i) u nas već prije jednog stoljeća, pa i dulje. I sigurno je da u tome veliku ulogu imaju neprestano reproducirani stereotipi o podjeli poslova na muške i ženske, o manje vrijednome ženskom radu i slično. Konačno, održavanju nejednakosti žena uporno i ponovno pridonose nereflektirane slike "pravih spolnih uloga" koje se preslikavaju iz tobožnje nekonfliktne "prošlosti". No, ono što nam mora nedvojbeno izazvati nelagodu pitanje je kako će postojeći trend feminizacije, kojem smo svjedoci u nekim do sada pretežno muškim zanimanjima, utjecati na njihovu statusnu ili neku drugu sliku. Ili postavimo to pitanje drukčije. Hoće li se ugled, vrijednost, značenje i time društvena kredibilnost nekih zanimanja seliti zajedno s muškarcima ili će ostali vezani uz zanimanja te pripadati i ženskoj radnoj snazi koja je sada zastupljena u zanimanjima. Tu mislim i na zanimanje visokoškolskog učitelja/učiteljice tj. sveučilišnog profesora/profesoricice.

(prijevod sa slovenskog
dr. sc. Zdenko Radelić)

⁷⁰ *Statistične informacije*, Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije 1999., 8.

SUMMARY

SLOVENE WOMEN IN THE LABOUR MARKET – A HISTORICAL PERSPECTIVE

In the Republic of Slovenia, women constitute more than half of the active labour force and a large majority are employed full-time. The numerous and intensive employment of women in this region is a matter of long tradition and is historically speaking comparatively unique. Ultimately, an explanation as to why in this region we can observe the employment of women in the modern era from an analysis of available sources remains open. In addition to answering the question why, research can lead to an understanding of how, in which ways, in what conditions, and with what consequences women in Slovenia actively engaged in the paid labour market. Thus, for example, retrograde analyses reveal the legal framework of female paid labour in the contemporary Slovenian labour market as a consequence of historical development and persistent original laws. Important discoveries, which are related to the current status of women in the Slovenian labour market, confront us with the stark feminization (with all of its attendant consequences) of entire types of occupation which we can include in the service industries of the tertiary sector, for example, retail (mainly small retail), hospitality, banking, etc., and in the area of consumer services such as health, education, and social services. Within the secondary sector of the economy female labour was especially concentrated in labour intensive industries such as food processing and the manufacture of textiles. The distribution of women among these industries in Slovenia took place at the time these industries began to develop, that is, in the last decade of the 19th century and in the first decade of the 20th century. We can propose the thesis that following the entry of women into the labour market they were able to transform areas of traditional work, such as food preparation, textile manufacture, and caring for the sick, into paid labour. These were tasks that were ascribed as “natural” to women. Nonetheless, these were considered unproductive occupations, which were obligatory for women. As a result they were given lesser significance and value. Hence, what remains problematic to this day is that these jobs were paid less and allotted lesser social status.

Key words: women, work, labour market, women's occupations, feminization, Carniola, Republic of Slovenia, Österreichische Statistik, Berufsstatistik, productivity